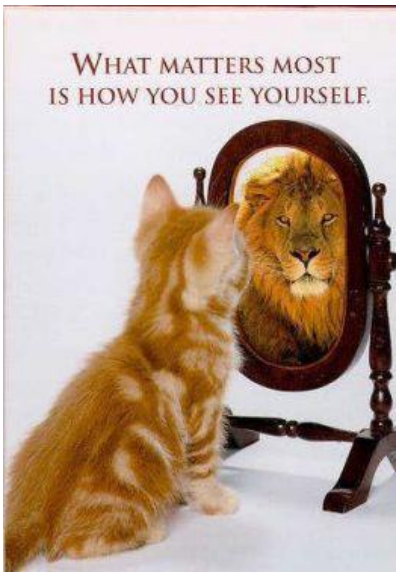
“Soms is het net alsof je handen ruzie hebben met elkaar!”

Praktijkonderzoek naar het effect van psycho-educatie
op de ontwikkeling van een positief zelfbeeld bij kinderen met DCD.

Auteur:	Ineke ten Cate
Studentnummer:	2066514
Opleiding:	Master Special Educational Needs
	Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg
Leerroute:	SSD1
Begeleid door:	drs. C.M.M. Vloet
Datum:	juni 2011

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Samenvatting	5
Hoofdstuk 1 Inleiding	6
1.1 Introductie en persoonlijke motivatie	6
1.2 Aanleiding onderzoek en onderzoeksvraag	7
1.3 Begrippen en deelvragen	9
1.4 Doel in het onderzoek	9
1.5 Doel van het onderzoek	10
1.6 Leeswijzer	10
Hoofdstuk 2 Theoretische onderbouwing	11
2.1 Developmental Coördination Disorder	11
2.2 De ontwikkeling van het zelfbeeld	12
2.3 De ontwikkeling van het zelfbeeld bij kinderen met DCD	12
2.4 Psycho-educatie	15
2.5 Bronnen over DCD voor kinderen	16
2.6 Conceptueel model van het onderzoek	17
Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie	19
3.1 Context van het onderzoek	19
3.2 Onderzoeksstrategie	20
3.3 Betrokkenen bij het onderzoek	20
3.4 Onderzoeksmethode	21
3.5 Triangulatie, validiteit en betrouwbaarheid	22
3.6 Ethiek	23
Hoofdstuk 4 Resultaten: uitkomsten data-analyse	24
4.1 Welk zelfbeeld hebben N. en L.?	24
4.2 In hoeverre is bij N. en L. hun kennis van DCD toegenomen?	30

4.3 In hoeverre is bij N. en L. hun kennis van het eigen functioneren toegenomen ? 30
4.4 In hoeverre is het zelfbeeld van N. en L. verbeterd? 32

Hoofdstuk 5 Conclusies, discussie en aanbevelingen 34
5.1 Conclusies: antwoord op de deelvragen 34
5.2 Discussie en aanbevelingen 36
5.3 Validering conclusies 37

Hoofdstuk 6 Evaluatie en reflectie 38
6.1 Hoe heb ik dit onderzoek ervaren, persoonlijke reflectie 38
6.2 Reflectie op mijn persoonlijke professionele ontwikkeling 38
6.3 Reflectie op mijn ontwikkeling als onderzoeker 39
6.4 Opbrengst van het onderzoek 39

Literatuur 40

Bijlagen 42

Voorwoord

In het kader van mijn Master SEN opleiding aan het Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg heb ik in een eenjarig traject onderzoek gedaan naar de effecten van psycho-educatie op de ontwikkeling van een positief zelfbeeld bij twee jongens met DCD. Dit verslag is een weergave van opzet, uitvoering en uitkomsten van het onderzoek.

Ik heb daarvoor een periode prettig samengewerkt met de jongens, hun moeders en hun leerkracht. Een speciaal woord van dank aan hen is daarom op zijn plaats. Zonder hun enthousiaste inzet was het niet mogelijk geweest om dit onderzoek uit te voeren.

Ook wil ik mijn studiebegeleider Kara Vloet en mijn critical friends bedanken voor hun waardevolle kanttekeningen en aanvullingen, mijn collega Annelies de Hoop voor haar deskundige adviezen en mijn partner voor zijn steun en kritisch nalezen van mijn werk op taal- en typefouten.

Samenvatting

In dit praktijkonderzoek is bekeken welk effect psycho-educatie door de ambulant begeleider kan hebben op de ontwikkeling van een positief zelfbeeld van twee jongens met DCD. Uit literatuuronderzoek is gebleken dat kinderen met DCD een grotere kans lopen om een negatief zelfbeeld te ontwikkelen dan andere kinderen. Kinderen die door DCD een achterstand oplopen in hun ontwikkeling, lopen de kans niet begrepen en buitengesloten te worden. Psycho-educatie is het geheel van maatregelen dat bedoeld is om zelfkennis en begrip te vergroten. Wanneer bij psycho-educatie ook de omgeving van de kinderen betrokken wordt, kan het begrip voor het anders zijn toenemen en kunnen vooroordelen worden voorkomen.
Met de jongens is een individueel traject van psycho-educatie doorlopen. Het traject startte met het in kaart brengen van hun ideeën over DCD en wat dit voor hen betekent, wat ze goed kunnen en wat ze graag zouden willen verbeteren. Hierbij is gebruik gemaakt van gesprekken en een interviewinstrument (het foto-interview). Daarna is gewerkt uit een werkboek over DCD, waarbij de jongens informatie kregen over DCD en tegelijkertijd konden bedenken, bespreken en aangeven wat DCD voor hen betekent. Tenslotte is met de jongens gezamenlijk een spreekbeurt en ervaringscircuit voorbereid en doorlopen. Daarna is het traject met hen geëvalueerd. Met de leerkracht en de moeders van de jongens is een interview gehouden bij de start, om hun ideeën over het zelfbeeld van de jongens in kaart te brengen. De leerkracht en de moeders zijn ook betrokken geweest bij de voorbereiding en uitvoering van de spreekbeurt. Het traject is na afloop met hen geëvalueerd.
Er kan worden vastgesteld dat het onderzoek een positieve uitwerking heeft gehad op de kennis van DCD, de zelfkennis en het zelfinzicht van de jongens. Gezien het korte tijdsbestek waarin dit onderzoek heeft plaatsgevonden, kunnen er geen conclusies worden getrokken over het effect op het zelfbeeld op de langere termijn. Andere factoren, zoals de relatie met de (toekomstige) leerkracht, pedagogisch klimaat, therapiegroep, zijn hier ook op van invloed. Aanbevolen wordt om de gehele context van de leerling te betrekken bij de psycho-educatie. Het is belangrijk gebleken om kinderen en ouders regie te laten houden over doelen, uitvoering en tempo van het traject.

Hoofdstuk 1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt weergegeven wat de aanleiding is voor het onderzoek, welke begrippen zullen worden uitgediept en wat de hoofd- en deelvragen zijn.

1.1 Introductie en persoonlijke motivatie

Sinds een jaar ben ik werkzaam als ambulant begeleider bij het REC Midden Brabant. Ik werk vanuit de Mytylschool Tilburg. Ik begeleid leerlingen met een LG indicatie (lichamelijke handicap) of een LZ indicatie (langdurige ziekte), die in het reguliere basis of voortgezet onderwijs les krijgen met extra ondersteuning vanuit LGF(leerling gebonden financiering).

In het kader van 'passend onderwijs', is het de bedoeling dat zoveel mogelijk kinderen in het reguliere onderwijs blijven. Kinderen met een indicatie voor het speciaal onderwijs krijgen extra begeleiding binnen het reguliere (basis)onderwijs in de vorm van extra zorg vanuit de eigen school en ambulante begeleiding. Hoe deze extra zorg precies wordt ingevuld, wordt bepaald in onderling overleg met ambulant begeleider, ouders en school.

Het begeleiden van leerlingen met een lichamelijke beperking is voor mij een nieuwe ervaring. In mijn vorige werkkring was ik betrokken bij de begeleiding van leerlingen met een vorm van autisme. Een onderdeel van mijn werk was het geven van psycho-educatie. Mijn ervaring is dat kinderen vanaf ongeveer 8 à 9 jaar in staat zijn om te begrijpen dat zij zich anders ontwikkelen dan andere kinderen. Dit blijkt ook uit literatuur waarin gesteld wordt dat 8 jaar een belangrijke leeftijd is in de ontwikkeling van zelfkennis (Cuyvers, 2008). Delfos (1999) beschrijft dat kinderen van deze leeftijd inzicht krijgen in hoe anderen hem of haar ervaren. Uitleg over hun ontwikkeling (over hun sterke kanten, hun mogelijkheden en hun beperkingen) zou het begrip voor hun anders zijn vergroten, zowel bij hun omgeving als bij de persoon zelf. Begrip voor het anders zijn zou dan kunnen leiden tot acceptatie en het vergroten van het zelfvertrouwen. Een deel van de kinderen die ik begeleid, heeft DCD: Developmental Coördination Disorder. Dit is een coördinatie stoornis, waardoor deze kinderen in de praktijk motorisch minder vaardig zijn dan leeftijdgenoten en meer moeite hebben met het aanleren van nieuwe motorische vaardigheden. De

stoornis kan ook negatieve gevolgen hebben voor het schoolse leren, die niet het gevolg zijn van een verminderde intelligentie. In hoofdstuk 2 zal ik de stoornis nader beschrijven en dieper ingaan op de gevolgen voor de ontwikkeling van de kinderen. Sommige kinderen weten dat ze DCD hebben, sommigen niet. Wat kinderen weten, is van diverse factoren afhankelijk: sommige kinderen hebben uitleg gekregen van hun ouders of van de fysiotherapeut of ergotherapeut waar ze onder behandeling zijn of zijn geweest. Maar niet alle kinderen krijgen deze uitleg. Kinderen, en ook ouders, verschillen in hoeverre ze om uitleg vragen. Omdat de meeste kinderen liever niet 'anders' willen zijn, willen ouders soms hun kinderen niet belasten met een 'etiket' en willen ze niet dat er met het kind gesproken wordt over de diagnose. Andere kinderen daarentegen, kunnen soms heel helder vertellen, waarin ze verschillen van anderen. Bij de kinderen met DCD die ik begeleid, kom ik tegen dat ze faalangstig zijn of een negatief zelfbeeld hebben. Hier kom ik in de volgende paragraaf op terug.

Vanuit mijn ervaring in mijn vorige werkkring en vanuit mijn 'nieuwe' ervaringen als ambulant begeleider van kinderen met DCD, kom ik tot de volgende motivatie om voor dit onderwerp te kiezen:

- Het begeleiden van kinderen met DCD is voor mij een nieuwe ervaring binnen mijn werk. Ik wil graag mijn kennis over het begeleiden van kinderen met DCD uitbreiden, zodat het rendement van mijn begeleiding groter wordt. Ik wil daarbij mijn ervaring en kennis uit mijn vorige werk inzetten.
- 'Inclusie' betekent m.i. acceptatie en waardering van verschillen in ontwikkeling.
- Ik denk dat 'passend onderwijs' alleen kan slagen als kinderen zich geaccepteerd en gewaardeerd voelen.

1.2 Aanleiding onderzoek en onderzoeksvraag

Developmental Coördination Disorder is te vertalen als: *coördinatie ontwikkelingsstoornis*. Door deze ontwikkelingsstoornis kan het kind taken en vaardigheden minder snel aanleren en niet zo goed uitvoeren als leeftijdgenoten. Het kind heeft meer moeite dan anderen om bewegingen goed gericht en soepel uit te voeren (Van Haeften, 2009). Het is een aan de buitenkant niet zichtbare handicap. De kinderen die deze stoornis hebben, ondervinden daar wel degelijk beperkingen

door. Het aanleren en uitvoeren van dagelijkse vaardigheden verloopt minder goed, de motoriek is minder vloeiend, het tempo minder snel en het resultaat minder nauwkeurig. Dit kan problemen geven bij het aanleren van bijvoorbeeld schrijven en knutselen, maar ook bij sport en spel of deelname aan het verkeer.
Om kinderen met succes te laten deelnemen aan het reguliere onderwijs, is het mijns inziens belangrijk dat ze zich sociaal emotioneel goed kunnen ontwikkelen. Het opbouwen van een positief zelfbeeld is daarvoor van groot belang.
In de praktijk kom ik tegen dat kinderen met DCD faalangstig zijn of een negatief zelfbeeld hebben. Juist omdat DCD een 'onzichtbare' handicap is, is het lastig voor de mensen in de omgeving van het kind en voor het kind zelf, om te begrijpen waarom taken niet goed lukken. Soms hebben deze kinderen ergotherapie of fysiotherapie, gericht op het verbeteren van hun motorische vaardigheden, zonder dat ze precies weten wat hun handicap betekent.
Van Haeften (2009) stelt dat uit onderzoek is gebleken dat kinderen met DCD een grotere kans hebben op het ontwikkelen van sociaal-emotionele problemen dan hun leeftijdgenoten. Kinderen met DCD zijn geneigd om mislukkingen aan zichzelf toe te schrijven ("Zie je wel, ik kan het toch niet') en positieve resultaten buiten zichzelf te leggen ("De vragen waren makkelijk"). Zo ontwikkelen ze een negatief zelfbeeld. Dit heeft snel gedragsproblematiek tot gevolg, internaliserend (teruggetrokken, faalangstig gedrag) of externaliserend (opstandig, de clown uithangen) (Van Haeften, 2009).

Ik zou graag willen onderzoeken of psycho-educatie deze kinderen kan helpen om een beter zelfbeeld te ontwikkelen. Krijgen ze beter begrip van en meer waardering voor hun eigen functioneren als hun kennis over DCD en hun eigen functioneren toeneemt? Voor volwassenen (ouders, leerkrachten) is er literatuur en informatie over DCD beschikbaar. Voor kinderen is er bv. Het boekje De DCD Survivalgids (Calmeyn 2010). Dit boekje is (volgens de schrijver) bedoeld voor kinderen met DCD om zelf te lezen en om zichzelf te kunnen helpen. Ook is er onlangs een nieuw boekje verschenen: DCD, Snap dat dan! (Vollenhove & Slootman, 2010). Het boek wordt gepresenteerd als: 'een (ver)werkboek voor kinderen tot 12 jaar.
Ik zou willen onderzoeken op welke wijze bovenvermelde literatuur ingezet kan worden in een traject voor psycho-educatie aan kinderen met DCD

Zodoende kom ik tot de volgende onderzoeksvraag:
Op welke wijze kan ik als ambulant begeleider –met behulp van psycho-educatie- er een bijdrage aan leveren dat kinderen met DCD, die in het reguliere basisonderwijs zitten en Ambulante Begeleiding krijgen, een positiever zelfbeeld ontwikkelen?

1.3 Begrippen en deelvragen

Via literatuuronderzoek en gesprekken met twee kinderen met DCD, hun ouders en hun leerkracht wil ik antwoord krijgen op de volgende deelvragen:

1. Hoe verloopt de ontwikkeling van het zelfbeeld van kinderen in de basisschoolleeftijd?
2. Zijn er specifieke kenmerken bekend t.a.v. de ontwikkeling van het zelfbeeld bij kinderen met DCD?
3. Wat zijn de voorwaarden voor een goed traject van psycho-educatie?
4. Welk zelfbeeld hebben de kinderen die ik in het kader van dit onderzoek ga begeleiden?
5. In hoeverre krijgen kinderen met DCD meer kennis van DCD door psycho-educatie?
6. In hoeverre krijgen kinderen met DCD meer kennis van hun eigen functioneren door psycho-educatie?
7. In hoeverre leidt meer kennis over DCD en meer kennis over het eigen functioneren tot verbetering van het zelfbeeld?

1.4 Doel in het onderzoek

In de huidige situatie is het zo dat van de kinderen die ik in het kader van dit onderzoek ga begeleiden, door ouders en leerkrachten wordt opgemerkt dat ze wel eens onzeker zijn of negatief over zichzelf praten. Dit zou het gevolg kunnen zijn van de (leer)problemen die zij ondervinden als gevolg van DCD. Het doel *in* mijn onderzoek (de beantwoording van de vraagstelling) is ervoor te zorgen dat twee jongens met DCD meer kennis hebben van DCD, meer inzicht hebben in en begrip hebben voor hun functioneren, waardoor op termijn wellicht hun zelfbeeld kan verbeteren.

1.5 Doel van het onderzoek

Het doel *van* het onderzoek is, dat kinderen met DCD de juiste begeleiding krijgen, zodat zij een positief zelfbeeld ontwikkelen en optimaal kunnen functioneren in het reguliere onderwijs. Een aanzienlijk deel van de kinderen die ambulante begeleiding krijgen, heeft DCD. Veel van mijn collega's hebben hier in de praktijk mee te maken. Mijn ervaringen met het opzetten en doorlopen van het traject voor psycho-educatie en de beschrijving van de resultaten, kunnen wellicht helpen bij het maken van de juiste keuzes bij de begeleiding van kinderen met DCD. Door goede begeleiding van kinderen, ouders en leerkrachten kan het begrip voor de specifieke moeilijkheden die deze kinderen ondervinden vergroot worden. De positieve wisselwerking die kan ontstaan door de omgeving (klasgenoten en leerkrachten) ook te betrekken bij de psycho-educatie, kan vooroordelen voorkomen. Het onderzoek levert op deze manier een bijdrage aan inclusie. De kans dat deze kinderen regulier en thuis nabij onderwijs kunnen blijven volgen neemt toe.

1.6 Leeswijzer

De rest van dit verslag is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 worden n.a.v. literatuuronderzoek de begrippen zelfbeeld en psycho-educatie nader beschreven. Ook wordt dieper ingegaan op de stoornis DCD en wat de specifieke kenmerken kunnen zijn van de ontwikkeling van het zelfbeeld bij kinderen met DCD. In hoofdstuk 3 wordt beschreven via welke methode en strategie het onderzoek naar de effecten van psycho-educatie in de praktijk is uitgevoerd. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van dit onderzoek weergegeven. De conclusies die daaruit getrokken kunnen worden, worden beschreven in hoofdstuk 5. Tenslotte wordt in hoofdstuk 6 het proces van opzet en uitvoering van het onderzoek geëvalueerd.

Hoofdstuk 2 Theoretische onderbouwing

In dit hoofdstuk wordt beschreven wat DCD is en worden de begrippen zelfbeeld en psycho-educatie beschreven en gedefinieerd. Daarnaast wordt ingegaan op de specifieke kenmerken van de ontwikkeling van het zelfbeeld bij kinderen met DCD en worden hulpbronnen beschreven, die ingezet zouden kunnen worden bij de begeleiding van kinderen met DCD.

2.1 Developmental Coördination Disorder

Developmental Coördination Disorder (verder steeds aangeduid als DCD) is een coördinatie ontwikkelingsstoornis, die sinds 1994 is opgenomen in het classificeringsmodel DSM IV. Dit is een model, waarin verschillende stoornissen worden beschreven, zodat er eenduidigheid ontstaat in diagnoses. De diagnostische kenmerken van DCD, zoals vermeld in de DSM IV, staan vermeld in bijlage 1.
Van Haeften (2009) stelt dat kinderen met DCD onderling sterk van elkaar verschillen. Zij beschrijft een type kind dat sterk opvalt door onrustig, beweeglijk gedrag. Deze kinderen hebben vaak een slecht leesbaar handschrift, laten vaak dingen vallen en stoten tegen andere kinderen of meubilair op. Ook hebben ze vaak extra tijd of uitleg nodig om te begrijpen wat er van hen verwacht wordt. Een ander type kind valt meer op door zijn trage werktempo. Soms treden de problemen met de grove motoriek (gymnastiek, buiten spelen) meer op de voorgrond, bij anderen vallen de problemen met de fijne motoriek (schrijven, knutselen) meer op. De prevalentie van DCD ligt ongeveer tussen de 5 en de 10% (Smits-Engelsman, Schoemaker, Reinders-Messelink & Reynders, 2008). Regelmatig is er sprake van co-morbiditeit (dit is het tegelijkertijd vóórkomen) met Attention Defecit Hyperactivity Disorder of Attention Deficit Disorder. Ook worden bij kinderen met DCD vaker dan bij andere kinderen leerproblemen zoals dyslexie en dyscalculie gezien. Kinderen met DCD kunnen gedragsproblemen vertonen, als gevolg van co-morbiditeit met AD(H)D, maar ook als gevolg van het ontstaan van faalangst en een negatief zelfbeeld (Hadders-Algra, Schoemaker & De Vries, 2003). Dit wordt in paragraaf 2.3 verder toegelicht.

2.2 De ontwikkeling van het zelfbeeld

Cuyvers (2008) beschrijft het zelfbeeld als een dialoog: het wordt geconstrueerd in relatie met anderen. Alle factoren, die bepalen wie je bent en hoe je bent, noemt hij identiteit. Zelfbeeld is belangrijk bij de identiteitsvorming: om te weten hoe en wie je bent, zul je inzicht in jezelf moeten hebben.

Over de ontwikkeling van het zelfbeeld bij kinderen stelt Cuyvers (2008) dat kinderen vanaf zes jaar verschil zouden gaan herkennen tussen het uiterlijk en het innerlijk. Vanaf ongeveer acht jaar zouden kinderen gaan beseffen dat mensen verschillend kunnen denken en voelen. Ze beginnen verschil te kennen tussen schijn en werkelijkheid en kunnen zich daarom ook afvragen hoe anderen over hen zouden kunnen denken. Jonge kinderen worden doorgaans aangemoedigd met positieve uitspraken, waardoor zij de wereld om hen heen verder gaan exploreren en er een overtrokken positief zelfbeeld ontstaat. Naarmate de leeftijd toeneemt, wordt het zelfbeeld reëler. Delfos (2005) stelt, dat in deze periode het vormen van een sociale identiteit een belangrijke ontwikkelingstaak is. Jonge kinderen zijn nog maar weinig in staat tot kritische zelfreflectie. Om een positief zelfbeeld te ontwikkelen, is het belangrijk voor jonge kinderen dat ze positieve ervaringen opdoen op domeinen die voor hen belangrijk zijn en dat ze zich geaccepteerd voelen door klasgenoten.

Cuyvers (2008) beschrijft ook dat uit diverse onderzoeken is gebleken dat, bij de ontwikkeling van het zelfbeeld van kinderen, de rol van leeftijdgenoten erg belangrijk is, zelfs belangrijker dan de invloed van ouders. In de interactie tussen persoonlijke mogelijkheden en bekrachtiging door de omgeving, doen kinderen ervaringen op over hun competenties. Dit bepaalt mede de ontwikkeling van een positief zelfbeeld.

2.3 De ontwikkeling van het zelfbeeld bij kinderen met DCD

Voor de ontwikkeling van een positief zelfbeeld is ook de motorische ontwikkeling van belang. Groei en ontwikkeling is voor een groot deel motorische ontwikkeling. Van Haeften (2009) stelt dat vaardigheden vergroot en uitgebreid worden door motorische ontwikkeling. Succeservaringen dagen uit tot verdere exploratie. Het geheel van prestaties en capaciteiten levert een positief gevoel op: een gevoel van competentie. Kinderen met DCD ontwikkelen zich op motorisch gebied langzamer of anders dan hun leeftijdgenoten. Hierdoor presteren zij op verschillende gebieden op een minder hoog niveau. Ze zien hun leeftijdgenoten succes behalen, maar kunnen

zelf niet meedoen. Uit Australisch onderzoek is gebleken dat jongens met DCD laag scoren bij onderzoek naar zelfwaardering, waar het gaat om o.a. vriendschapsrelaties, mogelijkheden om deel te nemen aan sportieve activiteiten en algemeen zelfbeeld (Poulsen, Ziviani & Cuskelly, 2008). De onderzoekers stellen dat verminderde mogelijkheden om deel te nemen aan sociaal gewaardeerde vrijetijdsbesteding, zoals teamsporten, voor kinderen met DCD problematisch is en kan leiden tot eenzaamheid.

Kinderen met DCD gebruiken voor het motorisch leren vaak de weg van “trial and error”, zonder het gewenste effect (Niemeijer e.a., 2008). Door herhaalde faal-ervaringen kan hun competentiegevoel dan in de knel komen. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen het actuele competentieniveau van het kind en de inschatting die een kind zelf maakt van zijn prestaties op motorisch gebied, de waargenomen competentie. Vanaf ongeveer acht jaar blijken kinderen hun competentie te kunnen beoordelen op een aantal domeinen. Kinderen met DCD zijn op het domein van de motorische competentie vaak onderschatters. De relatie die bestaat tussen de waargenomen competentie en de oorzaken die een rol spelen bij hun prestaties, noemt men attributie. Kinderen met DCD blijken vaak goed uitgevoerde motorische taken toe te schrijven aan externe attributies (buiten henzelf, bv. “De taak was makkelijk”), terwijl falen toegeschreven wordt aan interne attributies (“Ik kan dat toch niet”) (Niemeijer e.a., 2008). De in Nederland ontwikkelde fysiotherapeutische interventie Neuromotor Task Training (NTT) houdt rekening met dit gegeven: voor het vergroten van competentiegevoelens is het opdoen van succeservaringen alleen niet voldoende, omdat kinderen met DCD deze successen niet aan zichzelf toeschrijven. Kinderen met DCD moeten uitdrukkelijk het gevoel krijgen dat zij invloed kunnen uitoefenen. Dit gebeurt door het direct en gericht geven van feedback in oefensituaties. De moeite die kinderen met DCD hebben met motorisch leren, heeft tot gevolg dat het resultaat van hun activiteit vaak niet is, wat ze hadden verwacht of gehoopt, maar ze voelen niet goed aan hoe dit komt. Ze zien niet het verband tussen hoe ze iets doen en het resultaat, ook niet wanneer dit een positief resultaat is. Dit alles werkt negatief door op hun motivatie, competentie en wellicht op hun zelfbeeld: wanneer je niet het gevoel hebt dat je invloed hebt uitgeoefend op een positief resultaat, kun je er ook niet trots op zijn (Van Haeften, 2009).

Een andere methode die gebruikt wordt bij de begeleiding van kinderen met DCD is de Cognitive Orientation to Daily Occupational Performance methode, verder aangeduid als CO OP. Dit is een taakgerichte methode: de vaardigheden die een kind graag wil leren of nodig heeft om goed te kunnen functioneren, worden geoefend, bv. veters leren strikken omdat dit goed is voor de zelfstandigheid. Kinderen kiezen (samen met hun ouders) zelf hun doelen. Er worden bij CO OP theorieën gebruikt uit de cognitieve- en leerpsychologie en er worden sociale leertechnieken bij gebruikt: er wordt van uit gegaan dat zelfvertrouwen kan worden opgebouwd door uitdagingen aan te gaan en zelf haalbare doelen te stellen (Paternotte, 2007). Hier zien we een overeenkomst met het oplossingsgericht denken uit de Positieve Psychologie: niet de aandacht richten op tekorten (bv. het evenwicht trainen of de fijne motoriek oefenen), maar zelf doelen formuleren en uitgaan van de veerkracht van het kind (Furman, 2009, Berg & Steiner, 2009).
Kinderen met DCD moeten op veel terreinen meer inspanning leveren om dezelfde prestaties te leveren als hun leeftijdgenoten, niet alleen op motorisch gebied. DCD kan ook gevolgen hebben voor het volgen van instructies, voor het plannen en organiseren van een taak. Hierdoor hebben kinderen met DCD vaak het gevoel voortdurend onder druk te moeten presteren. Competitie in sport en spel neemt een belangrijke plaats in, in onze maatschappij. Kinderen met DCD zullen hierbij, vaker dan leeftijdgenoten, negatieve ervaringen opdoen en mogelijk zelfs geïsoleerd raken. Kinderen met DCD hebben echter wel zeker andere talenten. Maar deze krijgen niet altijd de kans om te ontwikkelen, door hun negatieve zelfbeeld en hun specifieke attributiestijl. Zoals hierboven beschreven, is het van belang dat kinderen met DCD ervaren dat zij zelf invloed kunnen uitoefenen op de uitvoering van een taak en dat zij leren om succes toe te schrijven aan eigen inspanningen. Het is dus belangrijk om de kinderen actief te betrekken bij het vinden van oplossingen voor problemen, m.b.v. oplossingsgerichte technieken (Furman, 2009). Alleen maar helpen bij de uitvoering van een taak zal hun ideeën (“Ik kan het toch niet”) mogelijk versterken. Kansen geven om te experimenteren en direct de processen bespreken, zal het gevoel dat ze zelf invloed kunnen uitoefenen, versterken (Glorieux & Vanthomme, 2010). Kinderen met DCD hebben hiervoor vaak meer tijd nodig dan andere kinderen. Het is belangrijk dat volwassenen en kinderen hier begrip voor hebben en rekening mee houden. Dat brengt ons op het belang van psycho-educatie.

2.4 Psycho-educatie

Tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw werden ziektebeelden niet besproken met cliënten en patiënten. Cliënten werden sindsdien mondiger en de relatie met behandelaars wijzigde. Vermeulen (2005) hanteert de volgende, ruime definitie van psycho-educatie:

Psycho-educatie is het geheel van educatieve of opvoedkundige interventies met de bedoeling mensen de instrumenten (vaardigheden, kennis en zelfvertrouwen) in handen te geven om hun leven in handen te nemen.

Aanvankelijk betekende psycho-educatie vooral dat cliënten toelichting kregen op hun diagnose. Dit is steeds verder uitgewerkt voor verschillende aandoeningen. Uit onderzoek is gebleken dat psycho-educatie bij jongeren en volwassenen ervoor zorgt dat er inzicht en zelfvertrouwen wordt opgebouwd (Glorieux & Vanthomme (2010). Inzicht krijgen helpt om actief te werken aan oplossingen van problemen die uit de aandoening voortkomen. Vanuit de kennis van de stoornis of aandoening, leert de persoon zelf of zijn omgeving zo adequaat mogelijk om te gaan met de consequenties van de aandoening. Psycho-educatie is zinvol voor mensen met een chronische aandoening of stoornis. Het chronische karakter van de aandoening betekent dat de persoon voor het leven moet leren omgaan met de beperkingen die de stoornis met zich meebrengt. Om dat te kunnen moet de persoon kennis hebben van die beperkingen en weten hoe hij daarmee om kan gaan.

De eerste doelstelling van psycho-educatie is dus kennis vergroten door informatie te verschaffen over de stoornis en over de (sociale) gevolgen. Daarnaast komen mogelijkheden van ondersteuning, coping-strategieën en het opkomen voor de eigen behoeften aan bod. Daarnaast is een doel van psycho-educatie: het accepteren van de stoornis, zodat een positief zelfbeeld ontstaat. Vermeulen (2005) zegt dat Henselmans (1999) stelt dat psycho-educatie “empowerment” beoogt: door te weten wat je beperkingen, maar ook je mogelijkheden zijn en door zicht te hebben op hoe je met je stoornis kunt omgaan en met welke ondersteuning, vergroot je de controle over je leven. Vermeulen (2005) beschrijft daarbij belangrijke aandachtspunten: individualiseren, vertaling naar het dagelijks leven en samenwerken met de omgeving. Individualiseren: het gebruik van educatieve, gestructureerde programma’s is weliswaar laagdrempelig, zowel voor de cliënt als de ‘psycho-

educator', maar belangrijk is wel om de link naar de eigen situatie te leggen. Daarnaast is het van belang dat de cliënt ook geholpen wordt om de transfer naar dagelijkse situaties te maken. Daarbij is samenwerking met de omgeving van belang, om de integratie in het dagelijks leven te bevorderen. Vermeulen (2005) noemt psycho-educatie: 'vorming in levensvaardigheden, meer bepaald die vaardigheden die iemand helpen om zijn of haar handicap een plaats te geven in zijn of haar leven.' Ook Glorieux en Vanthomme (2010) vinden samenwerken met de omgeving van belang. Zij stellen dat het belangrijk is om klasgenoten van kinderen met een ontwikkelingsstoornis te betrekken bij de psycho-educatie. Kinderen van ongeveer tien jaar gaan zichzelf steeds meer zien in relatie tot anderen. Ze kunnen zich beter verplaatsen in de denkwereld en gevoelens van anderen. Ze krijgen inzicht in sociale relaties, verschillen in interesses ontstaan en kinderen distantiëren zich van elkaar. Kinderen die door gedrag of achterblijvende ontwikkeling opvallen, lopen de kans niet in de groep te passen en buitengesloten te worden. Psycho-educatie kan het begrip voor het anders zijn vergroten en het ontstaan van vooroordelen voorkomen.

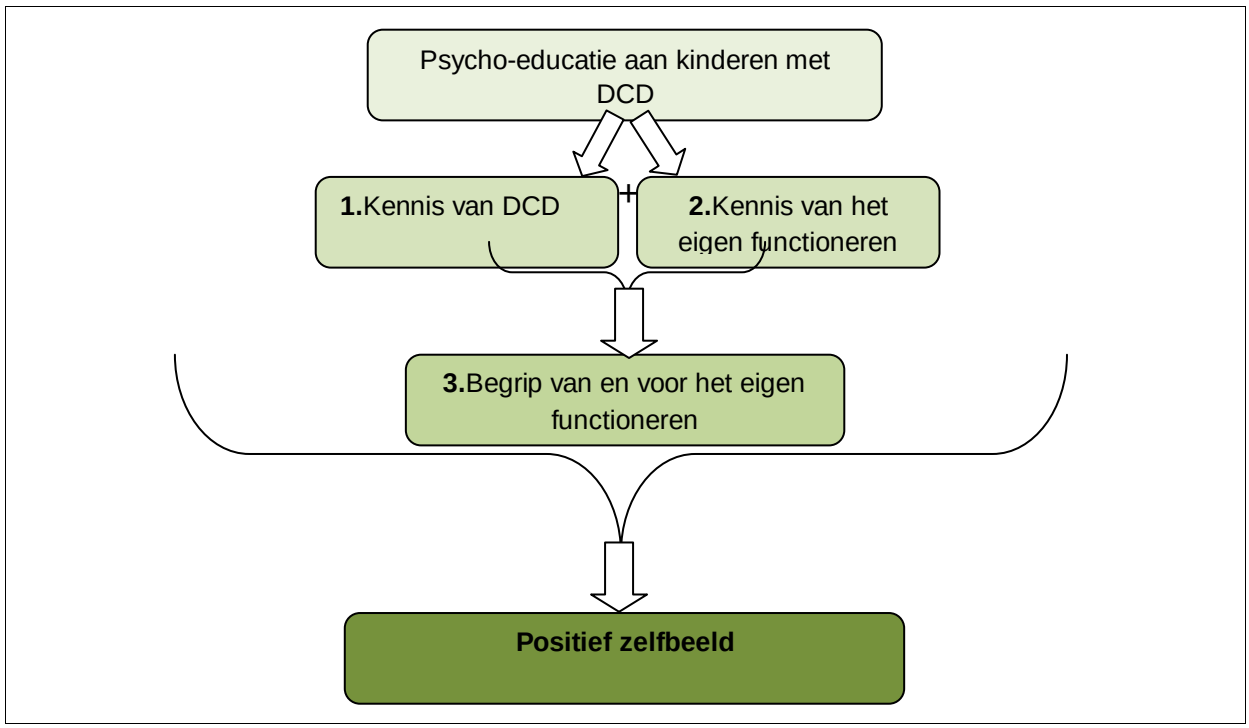
2.5 Bronnen over DCD voor kinderen

Voor kinderen met DCD zijn er een tweetal boekjes verschenen. Paul Calmeyn heeft in samenwerking met Nico de Braeckelaar (2010) het boekje 'De DCD survivalgids' geschreven. Het boekje is 'geschreven voor kinderen om zelf te lezen en om zichzelf te kunnen helpen'. De schrijver stelt ook dat het boekje een antwoord kan geven op vragen waar ouders mee zitten. Kinderen krijgen het advies om hulp te vragen, of om het boek samen met een volwassene te lezen.
Zelf zou ik een dergelijk boekje liever niet zonder begeleiding door een kind met DCD laten lezen, wanneer er verder nog weinig of niets aan psycho-educatie is gedaan. De opvoeder of leerkracht zou namelijk het zicht kunnen verliezen op wat de kinderen begrijpen, hoe ze een en ander interpreteren en wat de informatie op emotioneel gebied met ze doet. Wel vind ik het boekje goed bruikbaar in een traject van psycho-educatie, waarbij de 'psycho-educator' de informatie aan bod laat komen, die in dit specifieke traject, voor dit specifieke kind van belang is.
De andere uitgave is: 'DCD Snap dat dan!, een (ver)werkboek voor kinderen tot 12 jaar, geschreven door Vollenhove en Slootman (2010). In het boek wordt uitgelegd wat DCD is en hoe je ermee om kunt gaan. De schrijvers geven aan, dat het boek

ook kan helpen, om aan anderen uit te leggen wat DCD is. Het boekje bevat minder tekst dan de DCD survival gids; hierdoor kan het beter bruikbaar zijn voor jongere kinderen. Positief vind ik aan dit boekje ook, dat het kinderen uitnodigt om lijstjes aan te vullen met eigen ervaringen. Zodoende is het naar mijn mening heel goed bruikbaar in een traject van psycho-educatie, omdat je dan vanzelf de gelegenheid krijgt om in gesprek te gaan en samen te bedenken wat voor dit specifieke kind van toepassing is.

2.6 Conceptueel model van het onderzoek

Bovenstaande theoretische verkenning leidt tot het volgende conceptuele model:

Figuur 1: conceptueel model van positieve beïnvloeding van het zelfbeeld

1. In hoeverre leidt psycho-educatie bij kinderen met DCD tot vermeerdering van hun kennis over DCD?
2. In hoeverre leidt psycho-educatie bij kinderen met DCD tot vermeerdering van de kennis over hun eigen functioneren?

3. In hoeverre leiden 1 en 2 tot meer begrip voor het eigen functioneren?
4. Welk effect heeft kennis over DCD en kennis over het eigen functioneren en begrip voor het eigen functioneren op de ontwikkeling van een positief zelfbeeld?

Op deze vragen geef ik antwoord door in de praktijk met twee kinderen met DCD een individueel programma psycho-educatie te doorlopen. Dit zal worden uitgewerkt in hoofdstuk 3.

Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie

In hoofdstuk 2 heb ik middels literatuuronderzoek de begrippen ‘DCD’, ‘ontwikkeling van het zelfbeeld’, ‘ontwikkeling van het zelfbeeld bij kinderen met DCD’ en ‘psycho-educatie’ uitgewerkt. In dit hoofdstuk beschrijf ik via welke methode en strategie ik in de praktijk wil onderzoeken welk effect psycho-educatie heeft op het zelfbeeld van twee jongens met DCD.

3.1 Context van het onderzoek

Het onderzoek richt zich op twee jongens, die bij elkaar in de klas zitten (groep 6), die beide de diagnose DCD hebben en op grond daarvan een indicatie hebben voor het onderwijs aan lichamelijk gehandicapte kinderen. Zij zitten in het reguliere onderwijs en krijgen ambulante begeleiding.
De school is een reguliere basisschool met een z.g. leerstofjaarklassen systeem. De jongens krijgen buiten de groep extra ondersteuning door een remedial teacher.
Deze factoren kunnen mogelijk van invloed zijn op de resultaten van het onderzoek: de jongens krijgen klassikaal les en zijn zo in de gelegenheid om hun eigen ontwikkeling te vergelijken met die van klasgenoten. Wellicht zou dit in een verticaal samengestelde groep (kinderen van verschillende leeftijd, meer gedifferentieerd onderwijs) anders zijn. Ondersteuning door een remedial teacher is uiteraard bedoeld om het kind te helpen, maar kan het kind ook het gevoel geven ‘minder goed te zijn’ in dat vak.
In het kader van de ambulante begeleiding vinden er regelmatig gesprekken plaats met de leerkracht, intern begeleider, remedial teacher en ouders. In deze gesprekken wordt besproken hoe de kinderen zich ontwikkelen, waar ze extra ondersteuning bij nodig hebben en hoe die het beste kan worden ingezet. De ambulant begeleider adviseert (samen met een ergotherapeut) de school over middelen, materialen en aanpak. In overleg met school en ouders wordt een plan geformuleerd om te komen tot een zo optimaal mogelijke ontwikkeling van de kinderen.
Beide jongens die ik betrek bij mijn onderzoek, weten dat bij hen de diagnose DCD is gesteld. Voor de beide jongens geldt, dat in een van de voortgangsgesprekken door

zowel ouders als leerkrachten werd benoemd dat de leerling ‘niet goed in zijn vel zat’ en een negatief zelfbeeld aan het ontwikkelen was.
In de dialoog tijdens de gesprekken rees de vraag of meer informatie over DCD en meer inzicht in het eigen functioneren hen zou kunnen helpen. Besloten werd, dat ik als ambulant begeleider een plan zou maken om hier in een individueel traject mee aan de slag te gaan.
Nadat ik het plan had opgevat om van deze vraag mijn onderzoeksvraag te maken, heb ik de directie van de school, de leerkracht en de ouders om toestemming gevraagd. Zij weten dat het verslag van het onderzoek geanonimiseerd wordt.
Zowel de ouders als de directie en leerkracht gaven aan hun toestemming te verlenen.
In de klas zit een derde jongen met DCD. Hij en zijn ouders hebben aangegeven niet te willen deelnemen aan dit onderzoek. De jongen wil niet dat er expliciet aandacht gevestigd wordt op zijn ‘anders zijn’. Hij heeft hier vorig schooljaar een negatieve ervaring mee gehad.

3.2 Onderzoeksstrategie

Het onderzoek is zowel een ontwerpgericht onderzoek als een individu gericht onderzoek (Harinck 2009). Het gaat om het ontwerpen van een training voor psycho-educatie aan kinderen met DCD. Voor deze training heb ik gebruik gemaakt van bestaande bronnen, zoals ik die beschreven heb in hoofdstuk 2.5. Daarnaast is er een klassenvoorlichting (spreekbeurt) met een ervaringscircuit gehouden. Dit is pas onderdeel gaan uitmaken van de training, toen de jongens en hun ouders hiervoor gemotiveerd bleken te zijn. Voor de klassenvoorlichting is gebruik gemaakt van ideeën en materialen voor een ervaringscircuit van de dienst Ambulante Begeleiding van REC Midden Brabant. Het onderzoek is ook een individu gericht onderzoek (N=2): het is gericht op het handelen in de praktijk van mijzelf als begeleider van twee individuele leerlingen.

3.3 Betrokkenen bij het onderzoek

De belangrijkste betrokkenen bij dit onderzoek zijn natuurlijk de jongens zelf: zij zijn de experts waar het gaat om hun eigen ontwikkeling. Behalve de twee jongens op wie het onderzoek zich richt, zijn ook de ouders en de leerkracht betrokken bij dit

onderzoek. De jongens hebben met hen een persoonlijke, nauwe relatie, die altijd invloed heeft op hun ontwikkeling.
Ouders en leerkracht maken de jongens dagelijks mee, ieder in verschillende situaties. Ouders kunnen informatie geven over het huidige functioneren en welbevinden van hun kind en over het verloop van hun ontwikkeling in het verleden. Ik ben van mening dat ouders gezien moeten worden als 'de grootste deskundigen' waar het hun kind betreft. Ouders zijn echter wel op een andere manier emotioneel betrokken bij het kind, dan bv. een leerkracht.
De leerkracht maakt het kind dagelijks mee in de klas en kan informatie geven over didactische vorderingen (objectief) en over welbevinden en sociaal emotionele ontwikkeling van het kind. De leerkracht heeft, op een andere manier dan de ouders, ook een emotionele binding met het kind. De relatie van het kind met de leerkracht kan ook invloed hebben op de sociaal emotionele ontwikkeling. Een positieve pedagogische stijl van de leerkracht (benoemen wat goed gaat, complimenteren en bemoedigen) kan van invloed zijn op de ontwikkeling van een positief zelfbeeld.

3.4 Onderzoeksmethode

Als start van het onderzoek heb ik de jongens in een individueel gesprek uitleg gegeven over de opzet en de bedoeling van de serie individuele contacten en hen gevraagd of ze bereid waren daaraan mee te werken. Ik heb hen verteld dat ik ze graag beter wil leren kennen en wil onderzoeken wat het hebben van de diagnose DCD voor hen betekent. Om ze beter te leren kennen heb ik ze het foto-interview afgenomen. Het foto-interview is een door het REC Midden Brabant ontwikkeld oplossingsgericht instrument, om leerlingen te helpen bij het formuleren van hun eigen hulpvragen en doelen. De leerling kiest uit een honderdtal foto's een aantal vaardigheden die hij graag zou willen leren of verbeteren (zie bijlage 2 en 3).
Ook heb ik ze verteld dat ik ze uitleg wil geven over DCD en dat ik graag wil weten hoe ze zich zullen voelen, als ze meer kennis hebben opgedaan.
De ouders en de leerkracht heb ik een semigestructureerd interview afgenomen (zie bijlagen 4, 5 en 6), om duidelijk te krijgen welk idee zij over het zelfbeeld van de jongens hebben. Dit bevat de volgende onderwerpen: het zelfbeeld van de jongens, welke factoren daarop mogelijk van invloed zijn (positief en negatief), wat wenselijke veranderingen zijn, sterke en zwakke vaardigheden.

Beide jongens hebben in het eerste gesprek aangegeven dat ze willen meewerken en graag in de aangereikte informatie willen lezen. We hebben vier keer gewerkt uit DCD, snap dat dan! (Vollenhove, 2010). Aansluitend heb ik met de jongens een spreekbeurt voorbereid. De jongens hebben daarbij samengewerkt. Ze hebben ieder hun eigen tekst gemaakt en activiteiten gekozen om de klas te laten ervaren wat het hebben van DCD voor hen in de praktijk betekent. De moeders van de jongens waren aanwezig bij de spreekbeurt en hebben geholpen bij het ervaringscircuit. De opzet en de tekst van de spreekbeurt en het ervaringscircuit is opgenomen in bijlage 7.

Aan het eind van het traject heb ik een evaluatiegesprek gehad met de jongens. Centraal daarbij stond de vraag, wat zij vinden dat er veranderd is door de psycho-educatie en de spreekbeurt. Ook heb ik de leerkracht en de ouders gevraagd wat zij de meerwaarde vonden van de psycho-educatie en welk mogelijk effect het traject kan hebben op de ontwikkeling van hun zelfbeeld. De samenvatting van de vraaggesprekken is opgenomen in bijlagen 8, 9 en 10.

In volgorde van tijd ziet het onderzoek er als volgt uit:

Week	1	2	3	4	5	6	7	8
Activiteit	Interviews en foto-interviews met moeders, leerkracht en jongens	Individueel werken uit DCD, Snap dat dan!	Individueel werken uit DCD, Snap dat dan!	Individueel werken uit DCD, Snap dat dan!	Individueel werken uit DCD, Snap dat dan!	Met beide jongens gezamenlijk spreekbeurt voorbereiden	Spreekbeurt aanpassen, oefenen en houden	Evaluatie met moeders, leerkracht en jongens

Figuur 2: chronologie van het onderzoek

3.5 Triangulatie, validiteit en betrouwbaarheid

Om de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten zijn meerdere gegevensbronnen gebruikt. Er zijn gesprekken gevoerd met de jongens zelf, met hun moeders en met de leerkracht, voor en na het traject van psycho-educatie en spreekbeurt. Deze interviews leveren kwalitatieve informatie op. Aan de moeders en de leerkracht zijn dezelfde vragen gesteld, zodat de antwoorden konden worden vergeleken, ook al kan ieder een verschillende waarneming of beleving hebben. Daarnaast heb ik als ambulant begeleider de jongens meegemaakt en geobserveerd

gedurende het onderzoek. Deze aanvullende informatie wordt toegevoegd, hetgeen de betrouwbaarheid van de uitkomsten kan verhogen.
Met de jongens zijn gesprekken gevoerd en beide jongens is volgens het format het foto-interview afgenomen. Er is individueel met de jongens uit het werkboek gewerkt, beide jongens hebben dezelfde informatie gekregen. De jongens hebben samengewerkt bij de voorbereiding van de spreekbeurt. Zij hebben samen een groepje klasgenoten begeleid tijdens het ervaringscircuit, de omstandigheden waren daarmee voor hen gelijk, zodat hun ervaringen kunnen worden vergeleken. Na de interviews is er een 'member check' uitgevoerd: de samenvatting van de vraaggesprekken is voorgelegd aan de geïnterviewden, zij hebben aangegeven dat hun aandeel in het gesprek goed is weergegeven.

3.6 Ethiek

Met ethische kwesties is op de volgende manier in dit onderzoek rekening gehouden. De ouders, de jongens, de leerkracht en de directie van de school hebben hun toestemming gegeven voor het uitvoeren van dit onderzoek. In verband met de privacy van betrokkenen worden in het onderzoeksverslag niet de echte namen van de jongens en de school gebruikt.
De betrokkenen zijn op de hoogte gebracht van de methode die gebruikt is. Het traject van psycho-educatie werd afgestemd op het kind, in samenspraak met de ouders. De betrokkenen is gevraagd of ze behoefte hadden aan een klassenvoorlichting. De opzet van de spreekbeurt en het ervaringscircuit is voorbereid in samenspraak met de jongens en de leerkracht en voorgelegd aan de ouders. De moeders hebben de spreekbeurt bijgewoond en geassisteerd bij het ervaringscircuit.

In hoofdstuk 4 zullen de uitkomsten van de interviews besproken en geanalyseerd worden.

Hoofdstuk 4 Resultaten: uitkomsten data-analyse

Centraal in dit onderzoek staat de vraag in hoeverre psycho-educatie een bijdrage kan leveren aan het verbeteren van het zelfbeeld van N. en L. Op basis van deze onderzoeksvraag zijn deelvragen geformuleerd, die deels zijn beantwoord in hoofdstuk 2, door middel van literatuurstudie. De volgende deelvragen zijn in de praktijk onderzocht, door middel van gesprekken met de jongens zelf, hun moeders en hun leerkracht:

- *Welk zelfbeeld hebben N. en L.?*
- *In hoeverre is hun kennis van DCD toegenomen door psycho-educatie?*
- *In hoeverre is de kennis van hun eigen functioneren toegenomen door psycho- educatie?*
- *In hoeverre is hierdoor hun zelfbeeld verbeterd?*

In dit hoofdstuk worden de uitkomsten van de interviews met betrokkenen vooraf en na het traject van psycho-educatie weergegeven en met elkaar vergeleken. Per deelvraag zijn de antwoorden in een matrix verwerkt.

4.1 Welk zelfbeeld hebben N. en L.?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is er voorafgaand een interview afgenomen bij de moeders van de beide jongens. Dezelfde vragen zijn ook aan de leerkracht gesteld. De antwoorden op de hoofdvragen uit het interview zijn hieronder in een matrix weergegeven (tabel 1en 2). De samenvatting van de gesprekken is opgenomen in bijlagen 4, 5 en 6.

N.	Welk zelfbeeld heeft het kind?	Wat zou er moeten veranderen?	Factoren die een positieve invloed op het zelfbeeld kunnen hebben	Factoren die een negatieve invloed op het zelfbeeld kunnen hebben
leerkracht	Wisselend, soms onzeker, vindt het moeilijk om op een goede manier voor zichzelf op te komen, heeft wel een reëel zelfbeeld als het gaat om zijn mogelijkheden en prestaties. N. vergelijkt zijn prestaties vooral met eigen eerdere prestaties.	N. laat over zijn grens gaan, zou eerder 'stop' moeten leren zeggen. Hij zou zich bewuster moeten worden hiervan. Hij zou er meer uit zichzelf over moeten praten. N. zou meer zijn eigen keuzes moeten maken, zich minder laten beïnvloeden.	Methodisch aandacht aan sociaal emotionele vorming, veel complimenteren, individuele steunende en inzicht gevende gesprekjes, beoordelen van knutselwerk op inzet, niet op resultaat.	Veel werken in tweetallen, waardoor hij geconfronteerd kan worden met zijn (leer)problemen. Het feit dat hij vaak de klas uit gaat naar remedial teaching kan hem het gevoel geven minder te kunnen dan anderen.
moeder	Wisselend, sterk karakter enerzijds, kan zich verbaal goed weren. Andere kant: onzeker, vraagt veel bevestiging en ondersteuning. Soms ontbreekt de motivatie om door te zetten. Wel reëel als het gaat om leerprestaties.	Zou wat zekerder mogen worden, mag wat meer vertrouwen hebben in zijn eigen kunnen.	De goede relatie met de leerkracht die hij nu heeft, de positieve ondersteuning en het begrip van de leerkracht. Lid van Fit Kids, daar ziet hij andere kinderen die ook problemen hebben (ik ben niet de enige). Gespreksgroep (therapie) 'praatjesmakers'. Opvoedingsklimaat: accepteren en rekening houden met moeilijkheden.	Vergelijkt zichzelf met zus, die beter en makkelijker leert. Familie doet dat ook ('kun jij dat nog niet?') Reacties (afwijzend en onbegrip, plagen) van andere kinderen.

Tabel 1. Interview leerkracht en moeder van N.

Bij het vergelijken van de antwoorden van de leerkracht en de moeder van N. vallen de volgende zaken op.

Zowel de leerkracht als de moeder van N. zeggen dat N. zich verbaal goed kan uitdrukken. Beiden zien ook een wisselend zelfbeeld: N. heeft een reëel beeld van zijn mogelijkheden. Hij lijkt zijn prestaties vooral te vergelijken met eigen eerdere prestaties. Anderzijds geven beiden aan dat hij onzeker kan zijn. De leerkracht merkt op dat hij wellicht wel eens dingen doet 'om erbij te horen', waarbij hij misschien over

zijn eigen grenzen gaat. Wat hierbij opvalt, is dat de leerkracht vindt dat het goed zou zijn als N. beter leert om zijn grens aan te geven, terwijl zijn moeder aangeeft dat het goed zou zijn als andere kinderen meer begrip zouden hebben voor de gevolgen van DCD voor N. Op beide factoren is invloed uit te oefenen door de leerkracht, door het bespreekbaar te maken in een positief pedagogisch klimaat.
Er is gevraagd naar factoren die mogelijk een positieve invloed op de ontwikkeling van het zelfbeeld zouden kunnen hebben. De leerkracht vertelt dat zij bewust regelmatig positieve feedback geeft, dat zij bij sommige (voor de jongens moeilijke) vakken meer hun inzet dan hun prestaties beloont. Moeder geeft aan dat N. zich bij deze leerkracht heel prettig voelt. Moeder geeft als positieve factoren verder aan: de ontmoeting met andere kinderen die 'ook iets mankeren', en het feit dat er in de thuissituatie begrip is en rekening gehouden wordt met het feit dat sommige taken lastig zijn voor N.
Ook is er gevraagd naar factoren die mogelijk het zelfbeeld negatief zouden kunnen beïnvloeden. Moeder geeft aan dat er ook momenten zijn in de thuissituatie, dat er juist niet met begrip op N. gereageerd wordt, dat hij bv. vergeleken wordt met leeftijdgenoten of met zijn zus. De leerkracht geeft aan dat het feit dat N. extra ondersteuning krijgt buiten de klas om, mogelijk een negatief effect kan hebben op zijn zelfbeeld, doordat hij dan zou kunnen beseffen iets niet goed te kunnen. Ook het samenwerken met andere kinderen, die beter kunnen leren, zou dit gevolg kunnen hebben. De leerkracht formuleerde deze gedachten echter met aarzeling: zij had er geen duidelijke aanwijzing voor.
De ideeën van moeder en de leerkracht m.b.t. het zelfbeeld van N. zijn voor mij herkenbaar, ze komen overeen met mijn waarnemingen.

L.	Welk zelfbeeld heeft het kind?	Wat zou er moeten veranderen?	Factoren die een positieve invloed op het zelfbeeld kunnen hebben	Factoren die een negatieve invloed op het zelfbeeld kunnen hebben
leerkracht	Negatief. Legt de oorzaak van zijn falen vaak buiten zichzelf. Doet stoer, maar is van binnen onzeker. Als iets niet lukt, wordt hij boos. Wordt sneller boos, raakt eerder gefrustreerd als er andere leerkracht is. Vergelijkt zich veel met anderen. Is vooral trots als er een beloning gehaald is. Vergelijkt ook met eigen eerdere prestaties.	Zou vaker moeten ervaren dat hij dingen wel kan, hij zou trotser moeten zijn op wat hij (goed) doet. Hij zou wat minder afhankelijk moeten zijn van wie er voor de klas staat. Hij zou wat minder snel boos moeten worden.	Methodisch aandacht aan sociaal emotionele vorming, veel complimenteren, individuele steunende en inzicht gevende gesprekjes, beoordelen van knutselwerk op inzet, niet op resultaat. Veel positieve feedback, goede relatie met het kind.	Veel werken in tweetallen, waardoor hij geconfronteerd kan worden met zijn (leer)problemen. Het feit dat hij vaak de klas uit gaat naar remedial teaching kan hem het gevoel geven minder te kunnen dan anderen.
moeder	Soms negatief. Zegt bv. dat hij dom is als iets niet lukt. Probeert het dan niet meer. Soms ook positief, sterk: zet zich er overheen als iets niet lukt. Wordt boos als iets niet lukt, soms ook niet. Niet altijd reëel: denkt bv. zelf dat hij veilig fietst, vindt moeder niet. Vergelijkt zichzelf soms met anderen, soms met eigen eerdere prestaties. Is bv. trots op vooruitgang op rapport.	Hij zou minder negatief over zichzelf moeten praten, minder boos moeten worden.	Pedagogische benadering, accepteren dat er dingen fout gaan, positief reageren als hij iets moeilijks heeft geprobeerd. Positieve benadering en begrip van de leerkracht.	Dat we wel eens geïrriteerd raken als er dingen mis gaan (bv. knoeien met eten)

Tabel 2. Interview leerkracht en moeder van L.

Bij het vergelijken van de antwoorden van de leerkracht en de moeder van L. vallen de volgende zaken op.
Zowel de leerkracht als moeder zeggen dat L. een negatief zelfbeeld heeft. De leerkracht en moeder geven hier verschillende voorbeelden van, waarbij opvalt dat L. zowel thuis als op school boos wordt als iets niet lukt. Thuis geeft L. soms aan zichzelf dom te vinden. Anderzijds zegt moeder ook dat hij soms heel sterk (positief) kan zijn: hij zet zich er dan snel overheen als een vaardigheid voor hem te moeilijk blijkt om aan te leren.
L. vergelijkt zijn prestaties nog regelmatig met die van anderen. De laatste tijd is hij ook vaker in staat om zijn prestaties met eigen eerdere prestaties te vergelijken en trots te zijn op de vooruitgang. Dit wordt zowel door de leerkracht als door moeder genoemd. De leerkracht merkt nog op dat L. beter gemotiveerd raakt om gedrag te veranderen en zich beter in te zetten voor een taak, als er een beloning in het vooruitzicht is gesteld. Ook uit hij zijn trots vooral als er een goed punt, een sticker of een ‘diploma’ getoond kan worden. Ook de moeder van L. noemt de goede relatie van L. met de leerkracht, door haar stimulans en positieve benadering. In de thuissituatie is er ook begrip en acceptatie, maar tegelijkertijd wel eens irritatie en ongeduld.
Bij de jongens zelf is voorafgaand ook een interview afgenomen. Hiervoor is gebruik gemaakt van het instrument ‘foto-interview’, zoals beschreven in hoofdstuk 3.Tevens zijn er tijdens het traject psycho-educatie door de jongens uitspraken gedaan die iets zouden kunnen zeggen over hun zelfbeeld. De uitkomsten zijn hieronder in een matrix weergegeven.

	Waar ben je trots op, waar ben je goed in?	Wat zou je graag beter willen leren?	Overige uitspraken
N	Ik ben goed in schaken, op een bal lopen en een ton (circus). Ook ben ik goed in rekenen en taal en woordenschat. Ik ben gewoon trots op mijn goeie niveau.	Ik wil graag kunnen veterstrikken want dan kan ik ook leuke schoenen aan. Kaartlezen en leesbaar schrijven vind ik ook belangrijk, die zou ik ook beter willen leren. Touwklimmen en ringen kan ik ook niet zo goed, die zou ik ook beter willen leren.	Voor topo leren (kaart lezen) helpt het om veel te leren. Typen kan ik goed genoeg. Knippen, tekenen en plakken en skaten kan ik niet zo goed, maar vind ik ook niet zo belangrijk. Sommige kinderen met DCD worden gepest, dat vind ik niet eerlijk, want ze kunnen er niets aan doen dat ze wat langzamer zijn.
L	Ik ben goed in voetballen, daar ben ik trots op.	Ik wil graag beter leren hulp vragen. Ik durf het steeds beter, ik vind dat heel belangrijk. Rekenen, knippen, binnen de lijnen schrijven en klokkijken wil ik ook beter leren. Rekenen is ook zeer belangrijk.	Rekenen kan ik niet, ik onthoud er meestal maar één of twee. Ik durf dan niet zo goed mijn vinger op te steken, ik ben bang dat ik dan voor schut sta. Dan denk ik dat ik word uitgelachen. Als ik iets niet kan, dan word ik snel boos. Bij juf x word ik snel boos, die vind ik stom.

Tabel 3. Uitspraken van de jongens zelf

Als we deze uitspraken met elkaar vergelijken en vergelijken met de uitkomsten van de interviews met de moeders en met de leerkracht vallen de volgende zaken op. N. kan goed benoemen waar hij goed in is, hij is daar ook trots op. N. noemt ook zaken op die hij niet goed kan, maar ook niet zo belangrijk vindt om te leren. Hij lijkt daar tevreden over te zijn. N. geeft aan dat hij zelf inspanning moet leveren om iets beter te leren.

L. laat in deze uitspraken zijn onzekerheid zien en vertelt ook zelf dat hij in de klas boos kan worden. L. legt de oorzaak van mislukken deels buiten zichzelf. L. noemt tijdens het interview een lange lijst met dingen op, waar hij niet goed in is. Hij vindt het lastig om daar de vijf belangrijkste uit te halen.

Samenvattend kan als antwoord op de vraag naar het zelfbeeld van de jongens gesteld worden, dat ze beiden een wisselend zelfbeeld hebben. Beide jongens zijn wel eens onzeker en denken wel eens negatief over zichzelf volgens de moeders en de leerkracht. De jongens uiten zich in de klas op een heel verschillende manier: N. houdt zich rustig en beleefd, en doet steeds zijn best. Hij lijkt veel intrinsieke motivatie te hebben voor het leren.

L. wordt boos als er wisselingen zijn, of als iets hem niet lukt. Hij heeft veel externe structuur en veel extrinsieke motivatie nodig. L. toont zijn onzekerheid in individueel contact. L. laat met deze uitspraken zien dat hij in staat is om op zichzelf en zijn eigen gedrag te reflecteren.
Beide moeders geven aan dat de relatie met de leerkracht heel goed is. Beide moeders geven aan dat haar positief stimulerende aanpak hun zoon goed doet.

4.2 In hoeverre is bij N. en L. hun kennis van DCD toegenomen?

Zoals beschreven in hoofdstuk 3, hebben N. en L. beiden een traject psycho-educatie doorlopen. Er zijn individuele gesprekken met hen gevoerd met behulp van het foto-interview en met behulp van het boekje DCD- Snap dat dan! (Vollenhove & Slootman, 2010). Aan het eind van dit traject is er met de jongens samen een spreekbeurt en ervaringscircuit voor de klas voorbereid en uitgevoerd. De tekst van de spreekbeurt is spontaan door de jongens zelf geformuleerd, zodat zij de regie over de inhoud hielden. De tekst is opgenomen in bijlage 7.
De jongens geven hierin de volgende zaken aan. Ze weten dat motoriek bestaat uit ‘grote’ en ‘kleine’ bewegingen en ze kunnen er voorbeelden van geven. De jongens geven ook aan dat DCD gevolgen kan hebben voor het leren en automatiseren en kunnen hier voorbeelden van geven.

4.3 In hoeverre is bij N. en L. hun kennis van het eigen functioneren toegenomen ?

Er is vier keer met de jongens individueel gelezen en gewerkt uit DCD, Snap dat dan! (Vollenhove & Slootman, 2010). In het boek wordt op een voor kinderen begrijpelijke manier uitgelegd dat DCD betekent dat je in het dagelijks leven hinder ondervindt bij (het aansturen van) bewegen. De jongens hebben aan kunnen geven d.m.v. open vragen en ‘aanvinklijstjes’, waar zij zelf hinder bij ervaren. Daarbij viel op, dat hun antwoorden overeenkomen met dat wat ouders en leerkracht aangeven. Bij de voorbeelden die in het boek worden gegeven, gaven ze ieder duidelijk aan dit wel of juist niet te herkennen. In het boekje staat o.a. beschreven wat een ingewikkelde vaardigheid veters strikken eigenlijk is. Dit hoofdstuk was voor N. aanleiding om mij te vertellen dat hij dit inderdaad niet kan. Hij vindt dit wel vervelend en heeft het plan gemaakt om dit te gaan oefenen samen met zijn juf van zijn sportclub ‘Fit Kids’. Voor

L. was vooral de beschrijving van wat er allemaal aan bewegingen aangestuurd moet worden als je wilt gaan schrijven heel herkenbaar. In het boekje wordt aangegeven dat het wellicht een goed idee is, om klasgenoten eens te laten ervaren hoe het is om hinder te ondervinden bij bewegen. De jongens vonden dit allebei een goed idee.
Het REC Midden Brabant beschikt over een serie voorbeelden van mogelijke activiteiten voor een ervaringscircuit en de daarbij benodigde materialen. De jongens hebben een keus gemaakt uit deze activiteiten. Opvallend daarbij was, dat ze zich niet lieten leiden door wat ze eventueel leuk zouden vinden, maar ze gingen steeds uit van wat voor hen moeilijk is, van wat ze bij zichzelf herkenden. Hieruit blijkt dat ze een reëel inzicht hebben in hun eigen functioneren. De beschrijving van de activiteiten en de vragen voor de nabespreking zijn opgenomen in bijlage 7.
Uit de tekst van de spreekbeurt blijkt dat N. en L. beiden aan kunnen geven hoe zij in het dagelijks leven en bij het leren op school last hebben van DCD. Tijdens de gesprekken naar aanleiding van het werken uit het boekje DCD-Snap dat dan! (Vollenhove & Slootman, 2010) gaven ze zelf steeds voorbeelden uit hun eigen dagelijks leven. Tijdens het voorbereiden van de spreekbeurt, ontdekten de jongens overeenkomsten en verschillen. N. heeft veel moeite met voetballen, L. is er goed in. N. kan goed rekenen, L. vindt het moeilijk. Beiden hebben moeite met bv. knoopjes dichtmaken, schrijven, knutselen, knippen.
Tijdens het ervaringscircuit hebben de jongens zelf ook een groepje kinderen begeleid. Daarbij gaven ze telkens aan: zo voelt het voor ons als wij…moeten schrijven/ knoopjes dicht moeten maken/ werken terwijl we afgeleid worden.
Een onderdeel van het ervaringscircuit is: puzzelstukjes uitknippen. Kind A hanteert de schaar en houdt de andere hand op de rug. Kind B houdt het papier vast en houdt de andere hand op de rug.
Bij de nabespreking van het ervaringscircuit in de klas zei N.: “Hieraan kun je merken hoe het is als je handen niet altijd de goede richting op sturen.” L. vulde aan: “ja, soms is het net of je handen ruzie hebben!”
Tijdens een individueel gesprek met N. waarbij we het laatste hoofdstuk uit het boekje DCD-Snap dat dan! (Vollenhove & Slootman, 2010) doornamen, merkte N. op: “hé , ik ga altijd staan als ik iets moet knippen, want dan gaat het beter!” Hij grijpt hiermee terug op een eerder hoofdstuk, waarin aangegeven werd hoe je een plan kunt maken om de moeilijke vaardigheid “een cirkel te knippen”, kunt leren door te

oefenen. Op de vraag of er dan wel eens gezegd wordt (door de leerkracht) dat hij moet gaan zitten, antwoordde hij: “Nee, want juffrouw begrijpt dat, maar anders zou ik gewoon uitleggen dat het met mijn DCD te maken heeft!”

4.4 In hoeverre is het zelfbeeld van N. en L. verbeterd?

Na de spreekbeurt is er met de jongens geëvalueerd. Er is gevraagd wat ze geleerd hebben van DCD en wat ze geleerd hebben over zichzelf. Ook is toen het laatste deel van het boekje gelezen en besproken. Dit gaat over wat de eigen sterke kanten zijn en hoe die ingezet kunnen worden. De uitspraken van de jongens zijn hieronder samengevat.

N:	L.
Ik wist al wel wat DCD is, maar nu snap ik het beter. Ik wist bv. niet dat fietsen er ook mee te maken heeft en dat je zoveel soorten bewegingen hebt. Ik snap nu ook waarom schrijven lastig is, je moet al zoveel bewegingen doen om je pen op te pakken. Ik merk nu dat de kinderen het ook beter snappen. Mijn sterke kant is ‘doorzetten’. Het helpt om door te zetten. Daarom wil ik nu ook leren veters strikken. Makkelijk, ik ga het stapje voor stapje doen. Een goede opdracht bij de spreekbeurt was het knippen, samen met de hand van een ander kind. Ik ga eigenlijk altijd staan als ik moet knippen, dan gaat het beter!	Ik kreeg complimenten na de spreekbeurt. Ze zeiden: nu snap ik het beter. Ik weet nu wel meer, bv. verschillende soorten bewegingen en dat er ook ‘denkbewegingen’ zijn. En dat er zoveel bewegingen nodig zijn om je pen op te pakken. Sterke kanten? Ik kan goed voetballen. Ik wil leren om niet meer boos op mezelf te worden als iets niet lukt. Als ik merk dat ik iets moeilijk vind met rekenen, denk ik aan mijn voetbalclub en dat ik rustig moet blijven en hulp moet vragen.

Tabel 4. Evaluatie met de jongens zelf

De jongens laten in hun antwoorden en spontane uitspraken zien dat ze weten wat voor hen moeilijke vaardigheden zijn en dat ze begrijpen dat dit met DCD te maken heeft. Beide jongens doen een uitspraak, waar zelfvertrouwen uit spreekt. N. geeft aan dat “doorzetten” een sterke kant van hem is, die hij inzet bij moeilijkheden. L. spreekt de wil uit om te gaan oefenen hulp te vragen en het zichzelf niet kwalijk te nemen als iets niet lukt.

De leerkracht geeft in de evaluatie o.a. aan dat de meerwaarde van het traject psycho-educatie naar haar mening is, dat N. zijn DCD beter begrijpt en accepteert en dat L. meer zelfvertrouwen heeft gekregen. Ook geeft zij aan dat zij zelf en de andere kinderen nieuwe informatie hebben gekregen en dat de klasgenoten door het ervaringscircuit nu beter begrijpen dat N. en L. als gevolg van DCD moeilijkheden

hebben met sommige vaardigheden. Zij heeft het traject als nuttig en leerzaam ervaren voor de jongens zelf, voor de moeders, de andere kinderen en voor zichzelf. De moeder van L. geeft aan dat zij het altijd moeilijk vindt om aan anderen uit te leggen wat DCD is. Zij is zelf DCD beter gaan begrijpen door het bijwonen van de spreekbeurt. Zij vond het knap dat L. dit zo duidelijk uit kon leggen. De meerwaarde is voor haar, dat andere kinderen ervaren en beseffen wat het betekent om DCD te hebben. Zij vertelde dat L. na de spreekbeurt thuis in de tuin bezig was om een tent op te zetten. Toen dit niet lukte, liep hij naar binnen. Voorheen zou hij boos zijn geworden en het bijltje erbij neer hebben gegooid. Nu nam hij even pauze en probeerde het toen nog eens, waarna het wel lukte.
Ook de moeder van N. geeft aan dat de spreekbeurt meerwaarde heeft, doordat andere kinderen meer begrip krijgen. Daarnaast gaf zij aan dat L. en N. door de samenwerking elkaar ook meer zijn gaan waarderen en begrijpen. Zij gaf ook aan het fijn gevonden te hebben met de moeder van L. te hebben gesproken tijdens de ochtend van de spreekbeurt. Het begrip en de positieve houding van de leerkracht is volgens de moeder van N. bepalend voor het positieve zelfbeeld van N.

In hoofdstuk 5 wordt verder ingegaan op de conclusies die we aan deze uitkomsten kunnen verbinden en worden deze tegen het licht van de literatuur besproken.

Hoofdstuk 5 Conclusies, discussie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden de conclusies geformuleerd en een verbinding gelegd tussen de bevindingen uit de literatuur en het praktijkonderzoek. Op basis van deze bevindingen worden aanbevelingen gedaan voor het vervolg en voor vergelijkbare trajecten.

5.1 Conclusies: antwoord op de deelvragen

In hoofdstuk 2 is n.a.v. literatuuronderzoek beschreven dat kinderen met DCD een grotere kans lopen om een negatief zelfbeeld te ontwikkelen dan andere kinderen. Door hun motorische problematiek doen ze vaak faal-ervaringen op. Bovendien blijken kinderen met DCD vaak falen aan zichzelf toe te schrijven, terwijl ze succes aan factoren buiten zichzelf toeschrijven (Smits-Engelsman e.a.,2008). Kinderen die bv. door DCD achterblijven in hun ontwikkeling, lopen de kans niet begrepen en wellicht buitengesloten te worden. Psycho-educatie is bedoeld om hun zelfkennis en begrip te vergroten. Wanneer bij psycho-educatie ook de omgeving van de kinderen betrokken wordt, kan het begrip voor het anders zijn toenemen en kunnen vooroordelen worden voorkomen (Glorieux & Vanthomme, 2010).

Bij de start van dit onderzoek bleken N. en L. al wel enige kennis van DCD te hebben. Zij konden aangeven dat ze bepaalde motorische vaardigheden niet of minder goed beheersen.

Uit vraaggesprekken met hun moeders en hun leerkracht en uit eigen waarneming, is gebleken dat bij beide jongens hun zelfbeeld niet overwegend positief is. Dit uit zich verschillend. Bij N. ontstaat vooral onzekerheid. Klasgenoten hebben niet altijd begrip voor hem, hij wordt wel eens geplaagd. Hij kan niet altijd op een goede manier voor zichzelf opkomen. L. neemt het vooral zichzelf kwalijk als dingen niet lukken; hij wordt dan boos op zichzelf en zegt zichzelf ‘dom’ te vinden.

Het lezen en werken uit DCD, Snap dat dan! (Vollenhove & Slootman, 2010) riep bij beide jongens herkenning op. Ze konden ook aangeven of de voorbeelden die in het boek beschreven worden, ook voor hen gelden. Met beide jongens ontstonden gesprekken, waaruit bleek dat ze steeds beter gingen begrijpen wat DCD is en hoe

dit voor hen uitwerkt. Ze vulden de voorbeelden uit het boek aan met eigen ervaringen. Beide jongens gaven aan, dat ze graag wilden dat de klasgenoten hen beter gaan begrijpen. Ze vonden het een goed plan om een spreekbeurt te houden. Ze hebben zelf de tekst geschreven en activiteiten uitgekozen voor een ervaringscircuit. Ze kozen precies die activiteiten, die lieten ervaren waar zij zelf hinder van ondervinden. Hiermee kunnen we concluderen dat hun kennis van DCD en de kennis van het eigen functioneren is toegenomen. Tijdens de spreekbeurt en de nabespreking van het ervaringscircuit, konden ze beiden goed uitleggen aan anderen wat de motorische problemen voor hen in praktijk betekenen. Ze deden dit duidelijk en rustig, soms met humor. Toen een klasgenoot bv. moeite had met netjes schrijven tijdens een oefening, merkte L. lachend op: “Omdat je het goed probeert, krijg je een voldoende!”.

Bij de spreekbeurt was een collega aanwezig, die de psycho-educatie en de voorbereidingen niet heeft meegemaakt . Zij geeft in de evaluatie o.a. aan dat de jongens zonder aarzeling antwoord kunnen geven op vragen van klasgenoten. Zij zegt dat uit de manier waarop de jongens in hun eigen woorden DCD uitleggen, blijkt hoe ze zichzelf ervaren (zie bijlage 10).

In een evaluatiegesprek twee weken later, zijn de jongens nog steeds trots op hun spreekbeurt. Ze gaven zelf aan, meer van DCD te weten en het beter te begrijpen. De manier waarop ze de spreekbeurt hebben gehouden en hoe ze erop terugkijken, geeft aan dat hun begrip van en voor hun eigen functioneren is vergroot. L. vertelt dat hij bezig was een tent op te zetten. Het lukte niet. Hij zegt hierover: “Ik dacht bij mezelf: “niet boos worden” en toen heb ik het weer geprobeerd en toen lukte het wel!”

Ook de leerkracht en de moeders geven aan, dat de jongens een beter zelfinzicht hebben gekregen. De moeder van L. vertelt ook over het voorval met de tent. De moeder van N. merkt op dat zij de indruk heeft, dat de klasgenoten het nu beter begrijpen. Zij verwacht dat dit voor N. zal betekenen, dat hij minder geplaagd zal worden. Zij verwacht dat dit hem minder onzeker zal maken.

Alle betrokkenen geven aan of laten blijken, dat de kennis van DCD, hun zelfinzicht en hun begrip bij beide jongens is toegenomen door het traject van psycho-educatie. Welke invloed dit op termijn heeft op de ontwikkeling van een positief zelfbeeld, is in het kader van dit onderzoek moeilijk te zeggen. Daarvoor is de tijd te kort, we kunnen

niet nagaan wat op den duur de effecten zijn. Bovendien zijn er meer factoren die invloed hebben op de ontwikkeling van het zelfbeeld, zoals de ervaringen die de jongens opdoen buiten school om, de relatie met de leerkracht en de ondersteuning en het begrip van de ouders.

5.2 Discussie en aanbevelingen

In hoofdstuk 4 en 5 is beschreven dat de kennis van DCD en het zelfinzicht van de jongens vergroot is. Het is aannemelijk dat dit niet louter het gevolg is van de psycho-educatie. Andere factoren hebben hier ook invloed op. De psycho-educatie is wel een belangrijke schakel in het geheel. Tijdens het traject heb ik wekelijks individueel gewerkt met de jongens. Ik heb geprobeerd om een goede (werk)relatie met ze op te bouwen, door actief naar ze te luisteren, ze serieus te nemen en steeds positieve feedback te geven. De jongens vonden het leuk om te doen. Het contact groeide, de gesprekken en de verhalen van de jongens werden gaandeweg spontaner.
Beide jongens vonden het een goed idee om een spreekbeurt te houden en vonden het een goed idee om dit samen te doen. Daarvoor hebben we twee keer samen gewerkt. Dit betekent dat de jongens met elkaar over (hun) DCD hebben gesproken. Ze hebben elkaar beter leren kennen en zichzelf aan de ander kunnen spiegelen. De jongens gaven elkaar complimenten, luisterden goed en hadden plezier. De jongens hebben buiten school om inmiddels ook contact met elkaar. Voor ieder van de jongens zou het goed zijn, als zij, ondersteund door de leerkracht, verder kunnen werken aan de doelen die zij tijdens dit onderzoek zichzelf hebben gesteld (bv. veters leren strikken, rustig blijven als iets niet lukt). Een belangrijke aanbeveling is dan ook, de gehele context te betrekken bij psycho-educatie. Met name de leerkracht (die leerlingen een substantieel van de dag meemaakt), kan bijdragen aan positieve beïnvloeding van het zelfbeeld.
De psycho-educatie heeft ook effect buiten de schoolsituatie om: de moeders hebben ervaren dat hun kind goed kan uitleggen wat DCD voor hen betekent en waren hier trots op. De moeders gaven aan zelf ook weer meer begrip te hebben gekregen. De moeders raakten met elkaar in gesprek en ontdekten overeenkomsten en verschillen. Het verdient aanbeveling om te onderzoeken of bij andere ouders

wellicht de behoefte bestaat aan het uitwisselen van ervaringen en het krijgen van meer informatie over hoe hun kind DCD beleeft. Dit zou kunnen resulteren in het opzetten van ouderbijeenkomsten.
In deze klas zit ook een jongen met DCD, die ervoor kiest om er niet over te willen praten en er geen aandacht op te willen vestigen. Psycho-educatie moet altijd een individueel traject zijn, afgestemd op de behoeften en mogelijkheden van het kind. Het is daarbij belangrijk, dat het kind zelf de regie houdt.
De zelf geschreven tekst van de spreekbeurt komt krachtiger over, dan het gebruik van een voorgeschreven tekst. De jongens waren in staat om de tekst te formuleren, nadat ze individueel informatie over DCD en over henzelf hadden verwerkt. Het is daarom m.i. belangrijk om deze volgorde aan te houden, zodat de kinderen zelf aan kunnen geven wat de activiteiten tijdens het ervaringscircuit moeten zijn.

5.3 Validering conclusies

De conclusie dat het traject psycho-educatie invloed heeft gehad op de ontwikkeling van een positief zelfbeeld, geldt voor deze jongens tijdens dit onderzoek. Het is aannemelijk dat ook andere factoren, zoals een therapie groep, invloed hebben. Het is belangrijk dat psycho-educatie afgestemd wordt op de wensen van kind en ouders. De resultaten van dit onderzoek kunnen niet gegeneraliseerd worden naar andere leerlingen met DCD. Omdat dit echter een N=2 onderzoek was, konden de ervaringen van beide jongens met elkaar worden vergeleken. Mits afgestemd op de uniciteit van het kind, bleken deze in beide gevallen positief.

In het volgende hoofdstuk bespreek ik hoe ik dit traject zelf als ambulant begeleider en als onderzoeker heb ervaren.

Hoofdstuk 6 Evaluatie en reflectie

In dit hoofdstuk geef ik een reflectie op mijn persoonlijke en professionele ontwikkeling en op mijn ontwikkeling als onderzoeker.

6.1 Hoe heb ik dit onderzoek ervaren, persoonlijke reflectie

Het doen van dit onderzoek heb ik ervaren als een intensief en waardevol traject, waarin ik kennis en ervaring uit mijn vorige werkkring heb kunnen integreren met nieuwe kennis en ervaring. Praktijkonderzoek betekent onderzoeken en tegelijkertijd handelen, gericht op verbetering (Harinck, 2010). In mijn werk als ambulant begeleider ben ik doorgaans bezig met 'handelen, gericht op verbetering'. Dat doe ik veelal sterk intuïtief, gebruik makend van ervaring. Door het doen van dit onderzoek werd ik gedwongen afstand te nemen en zo objectief mogelijk te beschouwen en te beschrijven en vervolgens pas te plannen. Dat deed een beroep op mijn geduld. Het resultaat is, dat ik waardevolle conclusies heb kunnen trekken voor mijn eigen beroepspraktijk.

Feringa en Hoogendoorn (2004) noemen als benodigde kernkwaliteiten van de ambulant begeleider o.a. hulpvaardigheid en inlevingsvermogen. Kwaliteiten die ik bij mijzelf herken. De valkuilen herken ik ook: verantwoordelijkheden overnemen en geen afstand nemen. Tijdens dit onderzoek ben ik dit tegengekomen, toen duidelijk werd dat de derde jongen niet mee wilde doen in het traject. Ik werd mij ervan bewust, dat niet ik degene ben, die bepaalt dat dit goed voor hem is. Dat kan alleen hijzelf (met zijn ouders). Hier zien we ook een parallel met de oplossingsgerichte hulpverlening: kind en ouders bepalen zelf of er sprake is van een probleem dat om een oplossing vraagt en zij bepalen zelf het doel (Berg & Steiner, 2009).

6.2 Reflectie op mijn persoonlijke professionele ontwikkeling

In mijn werk als ambulant begeleider was dit de eerste keer dat ik een spreekbeurt en ervaringscircuit begeleidde. Door dit onderzoek heb ik intensief gewerkt met de materialen die beschikbaar waren. Bij een volgende vergelijkbare vraag om ondersteuning vanuit de praktijk, kan ik deze ervaring delen en zal ik weloverwogen keuzes kunnen maken en advies kunnen geven.

Heel waardevol in deze opleiding was het volgen van de masterclass Inleefmoment autisme, door Peeters en Bortolin. Dit was een ‘ervaringscircuit’ m.b.t. autisme. Door eerdere opleiding en persoonlijke ervaring, heb ik kennis van autisme. Toch was het indringend en verrijkend om deze masterclass mee te maken. Van vergelijkbare waarde is het m.i. om DCD in een ervaringscircuit te laten ervaren.

6.3 Reflectie op mijn ontwikkeling als onderzoeker

Het doen van dit onderzoek heeft mij geleerd, dat ik in de praktijk geneigd ben de stap van onderzoek over te slaan. Onderzoeken betekent afstand nemen en kritisch nadenken over te nemen stappen, te stellen vragen. Ook is het belangrijk om mij steeds bewust te zijn van mijn eigen rol en invloed. Tijdens het onderzoek heb ik ervaren dat het goed is als anderen (studiebegeleider, studiegenoten, collega’s) kritisch zijn en waar nodig afremmen. Dit heeft mij geholpen om de nodige afstand te kunnen nemen. Ik zal door deze ervaring beter in staat zijn in mijn werk als ambulant begeleider een reflectieve, onderzoeksmatige houding aan te nemen.

6.4 Opbrengst van het onderzoek

De opbrengst van dit onderzoek kunnen we plaatsen in het licht van inclusie: de klasgenoten en leerkracht hebben meer begrip gekregen voor de problemen die N. en L. ervaren. Hiermee is een bijdrage geleverd aan het vergroten van de mogelijkheden om een grotere diversiteit aan leerlingen perspectief te bieden.
Een belangrijke uitkomst van dit onderzoek is voor mij: bied leerlingen en ouders met een hulpvraag mogelijkheden aan, maar zorg daarbij dat zij zelf de regie houden over doelen, invulling en tempo.

Literatuur

Berg, I.K. & Steiner, T. (2009). *Het spel van oplossingen.* Amsterdam: Pearson Assessment and Information B.V.

Calmeyn, P. (2010). *De DCD survivalgids.* Sint-Niklaas: Abimo Uitgeverij.

Cuyvers, G. (2008). *Het zelfbeeld, de mens in dialoog met zichzelf en de wereld.* Antwerpen: Garant Uitgevers N.V.

Delfos, M.F. (2005). *Ontwikkeling in vogelvlucht. Ontwikkeling van kinderen en adolescenten.* Amsterdam: Harcourt Assessment B.V.

Duijse, M. van, Hoogerwerf, E. & Hoop, A. de (2011). Zorgleerling formuleert eigen hulpvraag via foto-interview. *Tijdschrift voor remedial teaching, 2011-1, 14/17.*

Feringa, L. & Hoogendoorn, G. (2004). *De competente Ambulant Begeleider.* Atwerpen – Apeldoorn: Garant Uitgevers N.V.

Furman, B. (2009). *De methode Kids'Skills.* Soest: Uitgeverij Nelissen.

Glorieux, P. & Vanthomme, J. (2010). *Zorgzame klas. Psycho-educatie voor de basisschool.* Leuven: Uitgeverij Acco.

Haeften, E. van (2009). *DCD hulpgids voor leerkrachten.* Amersfoort: Uitgeverij Pica.

Harinck, F. (2010). *Basisprincipes praktijkonderzoek.* Antwerpen – Apeldoorn: Garant Uitgevers N.V.

Niemeijer, A.S., Smits/Engelsman, B.C.M. & Schoemaker, M.M. (2008). Neuromotor Task Training: fysiotherapie voor kinderen met Developmental Coördination Disorder. *Nederlands tijdschrift voor kinderfysiotherapie, juni 2008, 26-34*

Paternotte, A. (2007). Motorisch leren bij DCD. Met de regie bij het kind. *Balans Magazine, januari 2008, 16-19.*

Poulsen, A.A., Ziviani, J.M. & Cuskelly, M. (2008). Leisure Time Physical Activity Energy Expenditure in Boys With Developmental Coördination Disorder: The Role of Peer Relations Self-Concept Perceptions. *OTJR: Occupation, Participation and Health, winter 2008, Volume 28, Number 1, 30-38.*

Smits-Engelsman, B., Schoemaker, M., Reinders-Messelink, H. & Reynders, K. (2008). Gedrags- en ontwikkelingsproblemen. Kinderen met Developmental Coördination Disorder: symptomatologie, diagnostiek en behandeling. In R. van Empelen, Ria Nijhuis-van der Sanden & Annelies Hartman, *Kinderfysiotherapie* (pp. 641-657). Maarssen: Elsevier gezondheidszorg.

Vermeulen, P. (2005). *Ik ben speciaal 2.* Berchem: Uitgeverij EPO.

Vollenhove, H. M. & Slootman, E. (2010). *DCD Snap dat dan!* Copyright-notice Vollenhoven & Slootman.

Overige bronnen

Masterclasses van de woensdagacademie, Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg:
Kienhuis, J. (2010). *Oplossingsgerichte gespreksvoering: een landschap van mogelijkheden.*
Peeters, M. & Bortolin, F. (2010). *Inleefmoment autisme.*

Bijlage 1 Diagnostische criteria Developmental Coördination Disorder, zoals beschreven in DSM IV

a. De uitvoering van dagelijkse handelingen die motorische coördinatie vereisen, worden duidelijk slechter uitgevoerd dan men op grond van leeftijd en gemeten intelligentie zou verwachten. Dit kan tot uiting komen in het later bereiken van motorische mijlpalen (bijvoorbeeld lopen, kruipen, zitten), dingen laten vallen, ‘onhandigheid’, lage sportprestaties of slecht handschrift.

b. De stoornis heeft aantoonbare negatieve gevolgen voor schoolse activiteiten of activiteiten in het dagelijks leven.

c. De stoornis is niet toe te schrijven aan een algemeen medische aandoening (bijvoorbeeld hersenbeschadiging of spierziekte) en voldoet niet aan de criteria van een pervasieve ontwikkelingsstoornis.

d. Als er sprake is van mentale retardatie, moeten de motorische problemen ernstiger zijn dan de problemen, die normaal gesproken bij mentale retardatie voorkomen.

Bijlage 2 Verslag foto-interview N.

Naam kind : N. **School :** **Groep : 6**	**Datum : april 2011** **Interviewer : Ineke ten Cate**

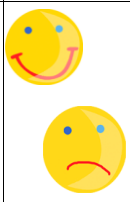
Dit foto interview is bedoeld om de hulpvraag van het kind zelf duidelijk te krijgen en er achter te komen of het kind zelf daar al oplossingen voor kan bedenken.

N. is gevraagd de activiteiten te kiezen uit een grote hoeveelheid foto's van alledaagse vaardigheden zowel thuis (aankleden, tanden poetsen, spelen, hobbies etc) als op school (gym, schrijven, tas ophangen etc); welke vaardigheden zou je willen verbeteren.

Er wordt vervolgens gevraagd hoe belangrijk het is voor jou; hoe vind jij dat het nu gaat (uitvoering) en hoe tevreden ben je daarover.

Tenslotte gaat het bij de tovervraag erover of het kind kan aangeven wat hij graag verbeterd zou willen zien en hoe dat er dan uitziet (wat is er dan veranderd ?)

De 5 belangrijkste foto's die N. heeft uitgekozen zijn:

Waardering met picto schaal of 1-10 schaal	**BELANGRIJK** 4 = heel belangrijk		**UITVOERING** (hoeveel handjes hulp heb je nodig)		**TEVREDEN** (hoe goed kun je het nu?) 4 = erg tevreden		**TOVERVRAGEN**
KEUZE FOTO		**Cijfer 0-10**		**Cijfer 0-10**		**Cijfer 0-10**	
	4 3 2 1		**4 3 2 1**		**4 3 2 1**		Als je hebt getoverd, wat is er dan veranderd?
kaart lezen	4		1		Tevreden	9	Dan ga ik van een 9 naar een 10.
veters strikken	4		3		Zeer ontevreden	3	Dan kan ik het, dan kan ik ook leuke schoenen met veters kopen
leesbaar en op tempo schrijven	3		1		Ontevreden	7	Geef ik een 7 voor, dan zou ik een 9 of een 10 geven en zou het tempo beter zijn, maar eigenlijk hoeft dat niet.
electro monteren	3		3		Tevreden		
touwklimmen en ringzwaaien	2		2		Ontevreden		

Verslag van het gesprek:

N. legt een aantal kaartjes direct op de nee-stapel en maakt daar o.a. de volgende opmerkingen bij:

- skaten kan ik niet, maar dat is niet belangrijk
- rekenen is makkelijk
- voetballen kan ik niet, maar dat is niet belangrijk
- vertellen is makkelijk
- aankleden kan ik wel, maar ik heb een hekel aan knoopjes
- typen kan ik goed genoeg

Bij een tweede ronde maakt N. de volgende opmerkingen:

- veters strikken, dat is belangrijk
- electro monteren, dat is handig om te kunnen
- tekenen en plakken is niet zo belangrijk
- toneelspelen is niet zo belangrijk

Ook ligt nog op de ja-stapel:

- darten
- knippen
- prikken
- binnen de lijnen werken

Uiteindelijk kiest hij de 5 voor hem belangrijkste vaardigheden uit:

- kaart lezen
- veters strikken
- leesbaar en op tempo schrijven
- electro monteren
- touwklimmen en ring zwaaien

Tovervragen:

Kaart lezen:

Het is handig, want dan weet je bv. waar de Rijn ligt. Wat helpt jou om het beter te kunnen? “Veel leren. In de vakantie had ik de toets mee, omdat topo niet mijn beste vak is. Ook helpt het als ik het kaartje vergroot krijg. Dat had juf gedaan. Ik mag met de toets ook zo groot werken, dat helpt.

Veters strikken:

Dat zou ik beter willen leren. De lusjes zijn moeilijk. Ik ga het leren met de juf van Fit Kids. Het is handig, dan kan je ook leuke schoenen met veters kopen.

Bijlage 3 Verslag foto-interview L.

Naam kind : L	**Datum : 4 april 2011**
School :	**Interviewer : Ineke ten Cate**
Groep : 6	

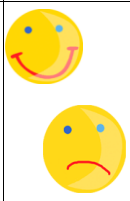
Dit foto interview is bedoeld om de hulpvraag van het kind zelf duidelijk te krijgen en er achter te komen of het kind zelf daar al oplossingen voor kan bedenken.

L.is gevraagd de activiteiten te kiezen uit een grote hoeveelheid foto's van alledaagse vaardigheden zowel thuis (aankleden, tanden poetsen, spelen, hobbies etc) als op school (gym, schrijven, tas ophangen etc); welke vaardigheden zou je willen verbeteren.

Er wordt vervolgens gevraagd hoe belangrijk het is voor jou; hoe vind jij dat het nu gaat (uitvoering) en hoe tevreden ben je daarover.

Tenslotte gaat het bij de tovervraag erover of het kind kan aangeven wat hij graag verbeterd zou willen zien en hoe dat er dan uitziet (wat is er dan veranderd ?)

De 5 belangrijkste foto's die L. heeft uitgekozen zijn:

Waardering met picto schaal of 1-10 schaal	**BELANGRIJK** 4 = heel belangrijk		**UITVOERING**		**TEVREDEN** 4 = erg tevreden		**TOVERVRAGEN**
KEUZE FOTO		**Cijfer 0-10**		**Cijfer 0-10**		**Cijfer 0-10**	
	4 3 2 1		**4 3 2 1**		**4 3 2 1**		Als je hebt getoverd, wat is er dan veranderd?
Hulp vragen	Héél belangrijk		Een beetje hulp nodig		Beetje tevreden		Dan doe ik het altijd.(maar het gaat al steeds beter!)
Rekenen	Héél belangrijk		Veel hulp nodig		Beetje tevreden, beetje ontevreden		Niets, want ik kan het toch niet beter
Binnen de lijnen werken	belangrijk		Ik kan al best wel		Heel tevreden		Ik kan het al best wel goed, dan kan ik het nog beter
Knippen	belangrijk		Hulp nodig om het mooi te doen		Beetje tevreden		
Klokkijken	belangrijk		Een beetje hulp nodig		Best wel tevreden		

Verslag van het gesprek:

Tijdens het selecteren van de foto's (eerste ronde) denkt L. steeds hardop. Hij zegt o.a.:

Zwemmen en trampoline springen vind ik leuk.
Voetballen kan ik heel goed.
Nagels knippen: nee, dat kan ik niet.
Typen ben ik aan het leren.
Met een passer omgaan, kan ik niet, dat leer ik later.
Spelletje spelen: ik doe altijd het babbelspel, dat doe ik vaak.
Timmeren en zagen doe ik graag.
Knippen: dat legt hij zonder iets te zeggen op de ja-stapel (=dat wil ik graag leren)
Plakken: dat kan ik, maar dat zou ik wel beter willen kunnen.
Kamer netjes houden: 'ik ben net een varken'.
Iets nabouwen van constructiespeelgoed: dat kan ik niet, wil ik ook niet leren.
Zwemmen en voetbal vind ik het leukste.

Met de ja-stapel doen we een tweede ronde. Er moeten 5 kaartjes overblijven.
L. maakt de volgende opmerkingen:
Schrijven dat hoeft toch niet, ik neem gewoon de tijd.
Goochelen lijkt me leuk.
Laatje netjes houden.
Met kleine kinderen omgaan vind ik leuk. Ik word misschien meester.
Ik kies toch digitale tijd in plaats van goochelen.

L. legt aanvankelijk opvallend veel kaartjes op de ja-stapel:
Schrijven
Goochelen
Fruit schoonmaken
Laatje netjes houden
Met andere kinderen spelen

Iets opzoeken
Brood klaarmaken
Met passer omgaan
Skeeleren
Electro monteren

Uiteindelijk blijven over:

1. hulp vragen
2. rekenen
3. binnen de lijnen werken
4. knippen
5. klokkijken (digitaal)

Bij de tovervraag zegt hij o.a.:

Hulp vragen en rekenen: ik onthoud er meestal maar één of twee (sommen). Dan durf ik niet zo goed mijn vinger op te steken. Ik ben bang dat ik dan voor schut sta. Ik denk dat je dan word uitgelachen.
Ik durf het al steeds beter.
Wat of wie zou jou kunnen helpen?
Digitale tijden: Juf H., juf S. en mijn eigen juf.

Als ik kan toveren, dan word ik profvoetballer, of dat ik iets met kinderen doe.

Wat is er dan veranderd?
Dat ik betere punten haal,
Dat ik de digitale tijden leer.
En dat ik hulp durf te vragen.
Wat gaat er nu al goed?
Doelpunten maken.
Huiswerk: ik heb nog geen onvoldoende gehad.
Met kleine kinderen op school spelen en helpen. Dat zou ik wel vaker willen doen.

Bijlage 4 Interview met de moeder van N., voorafgaand

Welk zelfbeeld heeft het kind over het algemeen volgens u?
Wisselend, over het algemeen wel goed. Krachtig in karakter, begrijpt zichzelf wel. Staat of valt met de relatie met de leerkracht, dit jaar is dat uitstekend. Staat wel sterk in zijn schoenen, je neemt hem niet gemakkelijk in de maling. Soms is hij onzeker: zelf fietsen naar De Efteling: kan ik dat wel? Soms heeft hij dan extra stimulans nodig om het toch te proberen. Soms kan hij heel goed doorzetten, soms gooit hij het bijltje er bij neer, bv. straatvoetbal heeft hij 3x geprobeerd, vindt het niets.

Wat zou er moeten veranderen?
Eigenlijk hoeft er niet veel te veranderen. Het zou fijn zijn als hij wat zekerder zou worden in die situaties waar hij nu wat onzekerheid laat zien, wat meer vertrouwen hebben dat hij dingen wel kan.

- In welke situaties?

Zie boven

Wanneer en waaraan zou u het merken als er iets verandert aan het zelfbeeld?
- In welke situaties?

Zie boven

Wat doet u om het zelfbeeld positief te beïnvloeden?

- Methodisch (leerkracht)
- in uw omgangsstijl (leerkracht)
- relatie met het kind (leerkracht)
- opvoedingsstijl (ouders)

Wij accepteren dat hij sommige dingen moeilijker vindt. We houden rekening met zijn problemen en tempo. We laten hem meer dingen zelf doen, stimuleren. Het feit dat hij bij Fit Kids andere kinderen tegen komt, die ook moeite hebben met sommige vaardigheden, helpt ("Ik ben niet de enige" en hij ziet dat hij dingen kan, die anderen

moeilijk vinden.) dezelfde herkenning had hij ook bij de therapie groep 'praatjesmakers'.

Zijn er ook aspecten in uw gedrag, opvoedingsstijl of in de klas of in de gezinssituatie die het zelfbeeld negatief beïnvloeden?
N. heeft een oudere zus, die vlot leert. Dat is voor N. wel eens moeilijk. Familie doet dit ook wel eens: "kun jij dat nog niet? Je zus…"
Kinderen in de klas, die niet begrijpen wat er aan de hand is, gaan wel eens plagen.

Waar is het kind goed in?
Fietsen, fantasiespel met constructiemateriaal.

Waar is het kind niet goed in, wat vindt het moeilijk?
Eten met bestek, maar dit gaat wel beter. Nieuwe dingen leren is ook lastig, zoals bv. bij computerspelletjes waarbij de muis en knopjes bediend moeten worden.

- hoe verhoudt zich dit tot de goede dingen?

Dat is ongeveer gelijk, denk ik.

Waaraan merkt u of het kind trots is op prestaties of vaardigheden?
Als hij op school een proefwerk goed heeft gemaakt, dan komt hij zingend binnen. Hij kan ook trots zijn op een 5+ voor spelling, omdat hij weet dat dit voor hem een goed resultaat is.

Wanneer en waaraan merkt u dat het kind zijn prestaties of vorderingen vergelijkt met eigen eerdere prestaties?
N. weet waar hij goed in is en wat hij moeilijk vindt. Spelling is moeilijk voor hem: hij heeft hier een reëel beeld van, hij is dan trots op een kleine vooruitgang. Dit vergelijkt hij niet met anderen. Soms heeft hij het wel eens moeilijk met het gegeven dat nieuwe vaardigheden leren moeilijker voor hem is.

Bijlage5 Interview met de moeder van L., voorafgaand

Welk zelfbeeld heeft het kind over het algemeen volgens u?
L. is altijd vrolijk, totdat er iets niet lukt: dan wordt hij boos..L. haalt zichzelf wel eens omlaag: hij zegt dan dat hij dom is en niks kan. Hij probeert dan ook niet meer.

Wat zou er moeten veranderen?
Hij zou wat minder negatief over zichzelf moeten zijn.
- In welke situaties?
Als dingen niet lukken, minder snel negatief over zichzelf praten.

Wat doet u om het zelfbeeld positief te beïnvloeden?

- Methodisch (leerkracht)
- in uw omgangsstijl (leerkracht)
- relatie met het kind (leerkracht)
- opvoedingsstijl (ouders)

Als er iets mis gaat, dan doe ik daar niet moeilijk over, bv. hij gooit iets om als we uit eten gaan. We hebben er begrip voor. Als hij een tekening heeft gemaakt (dat is heel moeilijk voor hem) dan laat ik merken dat ik dat heel knap vind.

Zijn er ook aspecten in uw gedrag, opvoedingsstijl of in de klas of in de gezinssituatie die het zelfbeeld negatief beïnvloeden?
Soms is het wel eens moeilijk om je geduld te bewaren, bv. als hij er weer een troep van heeft gemaakt op zijn kamer.
Waar is het kind goed in?
Hij kan heel lief voor anderen zijn. Hij kan goed voetballen en zwemmen, sporten in het algemeen.
Waar is het kind niet goed in, wat vindt het moeilijk?
Knippen, fijne motorische vaardigheden. Sommige nieuwe dingen aanleren is moeilijk, bv. wave-boarden.

- hoe verhoudt zich dit tot de goede dingen?

Hij kan meer dingen wel goed.

- Hoe ervaart het kind de verhouding denkt u?

Zelf ziet hij dat anders, denk ik. Hij kan ook wel 'zielig doen'. Hij kan zichzelf wel omlaag halen.

Waaraan merkt u of het kind trots is op prestaties of vaardigheden?
Soms lukt iets goed en dan is hij daar trots op. Ook was hij er trots op dat hij maar één onvoldoende op zijn rapport had. Hij ging trots de punten voorlezen en zei dat hij nog nooit zo'n goed rapport gehad had.
Wanneer en waaraan merkt u dat het kind zijn prestaties of vorderingen vergelijkt met eigen eerdere prestaties?
Hij begint steeds beter naar zijn eigen eerdere prestaties te kijken, zoals bv. met zijn rapport.
Wanneer en waaraan merkt u dat het kind zijn prestaties of vorderingen vergelijkt met anderen?
Bv. met leren wave-boarden toen dat pas nieuw was. Dan ziet hij dat andere kinderen doen en wil dat dan ook 'even' leren. En dat gaat dan niet. Hij zit er niet lang mee, hij zet zich er wel steeds sneller overheen.

Bijlage 6 Interview leerkracht, voorafgaand

Leerkracht – N.

Welk zelfbeeld heeft het kind over het algemeen volgens u?
Dit wisselt, hij ziet dingen ook wel positief, maar is soms onzeker. Hij geeft aan dingen moeilijk te vinden. Hij is daar wel reëel in. Hij is niet goed in sport, is daar zelf reëel in. Hij zegt bv.: met deze pen kan ik het niet. Hij is beïnvloedbaar (door L.) Hij is net geen buitenbeentje. Hij zoekt contact met een populair kind, gaat met hem meedoen. Met deze jongen was het contact eerst niet goed, maar deze jongen doet nu aardig tegen N. Hij vindt het soms lastig om op een goede manier voor zichzelf op te komen. Dit gebeurt vooral buiten.
N. is een doorzetter, hij geeft niet op. Hij heeft veel intrinsieke motivatie. Hij is kalm en rustig, durft hulp te vragen en raakt niet in paniek.
Beschuit met muisjes (traktatie van een klasgenoot) eten is lastig voor hem.

Wat zou er moeten veranderen?
Het zou goed zijn als N. beter voor zichzelf zou opkomen.
N. is beïnvloedbaar, hij doet dingen om erbij te horen. Hij doet dan dingen die hij uit zichzelf misschien helemaal niet zou willen.

- In welke situaties?
N. zou in sommige situaties eerder moeten leren nee zeggen. Er worden soms grapjes gemaakt door sommige kinderen. N. lijkt het eerst leuk te vinden, laat het gebeuren en laat het te ver gaan. Dan wordt hij boos. Het zou fijn zijn als hij eerder duidelijk stop kan zeggen.

Wanneer en waaraan zou u het merken als er iets verandert aan het zelfbeeld?
- In welke situaties?
N. praat hier weinig over uit zichzelf. Het bleek tijdens een klassengesprek, een ander kind kwam er mee. Ik zou merken dat er iets verandert, als N. hier zelf over praat en beter 'stop' kan zeggen. Ik heb afgesproken hier elke week een gesprekje

met hem over te hebben. Ik hoop dat hij zich bewuster wordt van die situaties en eerder 'nee' durft te zeggen.

Wat doet u om het zelfbeeld positief te beïnvloeden?

- Methodisch

We gebruiken de methode 'leefstijl'. Deze methode maakt kinderen bewust van hun denken en doen. Zo is er bijvoorbeeld een oefening waarbij de kinderen zelf moeten aangeven waar ze goed in zijn.
Daarnaast is er elke week een kind 'ster van de week'. De andere kinderen letten die week in positieve zin op dit kind en geven het complimenten. Die worden opgeschreven op een 'ster'. Aan het eind van de week krijgt het kind de ster mee naar huis.

- in uw omgangsstijl (leerkracht)

Ik geef de kinderen vaak complimenten voor hun prestaties en voor hun inzet.
Ik beoordeel bij bv. knutselen vooral hun inzet en niet het resultaat.

- relatie met het kind (leerkracht)

Door het geven van complimenten probeer ik een goede band met de kinderen op te bouwen. Met N. heb ik afgesproken elke week even persoonlijk met hem te praten over hoe hij zich voelt, of hij zich nog uitgedaagd heeft gevoeld die week.

- opvoedingsstijl (ouders)
- relatie met familie (ouders)

Zijn er ook aspecten in uw gedrag, opvoedingsstijl of in de klas of in de gezinssituatie die het zelfbeeld negatief beïnvloeden?
Doordat N. RT heeft, gaat hij wat vaker de klas uit dan sommige andere kinderen. Hij heeft dit wel nodig en vindt het ook fijn, maar het kan hem tegelijkertijd ook het gevoel geven dat hij niet goed is in een aantal dingen. Dit zou zijn zelfbeeld negatief kunnen beïnvloeden. Daarnaast laat ik de kinderen vaak in tweetallen werken. Bij de vakken waar N. moeite mee heeft, zou dit moeilijk voor hem kunnen zijn.

Waar is het kind goed in?

N. is verbaal erg sterk. Hij kan goed (verhalen) vertellen, hij kan leuke grapjes maken. Hij is bovendien sterk in rekenen. N. is heel behulpzaam, beleefd en netjes. Hij houdt zich altijd goed aan de regels en afspraken.

Waar is het kind niet goed in, wat vindt het moeilijk?
N. heeft dyslexie, hij is niet goed in spelling. Nick kan niet goed voor zichzelf opkomen. Knutselen (fijne motoriek) is erg moeilijk voor hem.

- hoe verhoudt zich dit tot de goede dingen?

Ik vind dat de balans naar de positieve kant doorslaat.

- Hoe ervaart het kind de verhouding denkt u?

Ik denk dat hij daar zelf negatiever over denkt, evenveel niet goed als wel goed, denk ik.

Waaraan merkt u of het kind trots is op prestaties of vaardigheden?
Als N. trots is kijkt hij blij. Hij is vaak trots op zijn goede prestaties bij de zaakvakken en bij rekenen. Als kinderen een 10 hebben, mogen ze een dansje maken om hun stoel heen. Als hij dat mag, dan is hij echt blij. Uit zichzelf is hij best teruggetrokken. Als ik aandacht besteed aan zijn prestaties is hij blij.

Wanneer en waaraan merkt u dat het kind zijn prestaties of vorderingen vergelijkt met eigen eerdere prestaties?
Nee, dat weet ik niet.

Wanneer en waaraan merkt u dat het kind zijn prestaties of vorderingen vergelijkt met anderen?
Bv. Knutselen: ik beoordeel zijn werk naar zijn kunnen. Ik merk aan N. niet dat hij dat vergelijkt.

Leerkracht – L.

Welk zelfbeeld heeft het kind over het algemeen volgens u?
L. heeft een negatief zelfbeeld. Soms zegt hij wel eens: hier ben ik niet goed in. Soms ligt het aan de pen, volgens hem. Hij legt vaak de oorzaak buiten zichzelf. Hij doet stoer en houdt zich groot, maar van binnen is hij onzeker en klein. Als iets niet lukt, kan hij boos worden. Hij heeft wel de motivatie om te leren, hij wil wel graag.

Wat zou er moeten veranderen?
Hij zou wat vaker moeten ervaren dat hij dingen wel kan.

- In welke situaties?
Bijvoorbeeld schrijven: hij moet er moeite voor doen, maar hij kan het wel! Ook rekenen vindt hij moeilijk, hij denkt en zegt vaak dat hij het niet kan, maar hij kan het wel. Hij zou trotser moeten kunnen zijn op de dingen die hij (goed) doet.

Wanneer en waaraan zou u het merken als er iets verandert aan het zelfbeeld?
- In welke situaties?
Ik zou het merken als hij trotser is op wat hij heeft gepresteerd. L. is heel onzeker als er iemand anders voor de klas staat. Dan gaat het ook eerder fout, hij wordt dan sneller boos. Hij zegt zelf dat hij het moeilijk vindt dat 'de regels dan anders zijn'. Ik denk dat hij bang is om bij iemand anders fouten te maken. Ik zou het merken als hij wat minder afhankelijk is van wie er voor de klas staat.
Ik denk dat L. minder vaak boos is, als zijn zelfbeeld beter wordt.

Wat doet u om het zelfbeeld positief te beïnvloeden?

- Methodisch

We gebruiken de methode 'leefstijl'. Deze methode maakt kinderen bewust van hun denken en doen. Zo is er bijvoorbeeld een oefening waarbij de kinderen zelf moeten aangeven waar ze goed in zijn.
Daarnaast is er elke week een kind 'ster van de week'. De andere kinderen letten die week in positieve zin op dit kind en geven het complimenten. Die worden

opgeschreven op een 'ster'. Aan het eind van de week krijgt het kind de ster mee naar huis.

- in uw omgangsstijl (leerkracht)

Ik geef de kinderen vaak complimenten voor hun prestaties en voor hun inzet.
Ik beoordeel bij bv. knutselen vooral hun inzet en niet het resultaat.
Ik benoem positieve dingen direct, ik geef veel positieve feedback.

- relatie met het kind (leerkracht)

Door het geven van complimenten probeer ik een goede band met de kinderen op te bouwen. Ik laat L. wel eens een karweitje doen, zodat hij even een loopje heeft. Dan kan ik hem weer een complimentje geven.

- opvoedingsstijl (ouders)
- relatie met familie (ouders)

Zijn er ook aspecten in uw gedrag, opvoedingsstijl of in de klas of in de gezinssituatie die het zelfbeeld negatief beïnvloeden?
Hetzelfde als bij N.

Waar is het kind goed in?
L. is goed in grappen maken. Ook heeft hij veel fantasie. Hij kan goed voetballen en gezellig babbelen.

Waar is het kind niet goed in, wat vindt het moeilijk?
L. is over de hele linie qua leren niet erg sterk. Spelling, rekenen en begrijpend lezen zijn moeilijk voor hem.

- hoe verhoudt zich dit tot de goede dingen?

Leren is wel moeilijk voor hem. Hij komt graag naar school, voor het sportieve en het sociale, maar leren vindt hij 'saai'.

- Hoe ervaart het kind de verhouding denkt u?

Ik denk dat hij heel negatief over zichzelf vertelt.

Waaraan merkt u of het kind trots is op prestaties of vaardigheden?

Laatst had hij een typediploma gehaald, dat laat hij trots zien. Hij is trots op een goed punt, een sticker. Hij zal niet snel zeggen: dat is me goed gelukt vandaag. Hij heeft wel de beloning nodig.

Wanneer en waaraan merkt u dat het kind zijn prestaties of vorderingen vergelijkt met eigen eerdere prestaties?

Hij kijkt altijd terug in zijn schrift en zegt dan ook wat er beter is gegaan dan de vorige keer.

Wanneer en waaraan merkt u dat het kind zijn prestaties of vorderingen vergelijkt met anderen?

Hij vergelijkt ook wel zijn punten met anderen, hij vraagt ook aan anderen wat ze hebben.

Bijlage 7 Tekst spreekbeurt en opzet ervaringscircuit

N.

DCD is een motorische storing. Motorisch, dat zijn je bewegingen, bv. knippen of tekenen.
Welke soorten bewegingen zijn er: kleine bewegingen, grote bewegingen, denkbewegingen en spraakbewegingen.
Voor mij betekent het dat ik moeite heb met: bv. sporten, bal vangen, maar ook veel vallen dat deed ik vroeger vaak. Concentreren en je aandacht erbij houden en spelling vind ik moeilijk. Soms kan ik niet op een woord komen en dan moet ik daar even over nadenken.
Schrijven vind ik lastig en knippen ook. Veters strikken kan ik niet.
Wat ik wel knap vind van mijzelf is dat ik kan schaken. Ook ben ik goed in op een bal lopen of een ton. Op school ben ik goed in taal en woordenschat.

L.

Ik heb geleerd over DCD dat je heel veel bewegingen moet sturen om bv. je pen op te pakken. Dat heb ik ook, want het betekent dat je dan wel eens zomaar wat laat vallen.
Ik heb moeite met stoten en touwtje springen. Mijn kleine bewegingen die ik niet zo goed kan, zijn: dat ik niet zo mooi kan schrijven of knippen bv.
Ook vind ik het moeilijk om het goede woord te vinden.
Ook word ik wel eens boos als iets niet lukt.
Denkbewegingen: ik heb moeite met concentreren en mijn aandacht erbij houden, tafels leren, opruimen en spelling. Ik kan heel goed fietsen, zwemmen voetballen en soms ook netjes eten. Ook kan ik goed verhalen vertellen.

N.

Sommige kinderen met DCD worden gepest, bv doordat ze wat onhandig zijn. Dit vind ik niet eerlijk want als je DCD hebt kun je er niets aan doen dat je wat langzamer bent.

Ervaringscircuit:

Wij zullen jullie nu laten voelen hoe DCD is.

Planning:

- woensdag 8.30 – 8.45 uur: spreekbeurt
- 8.45 – 9.45 uur: circuit
- 9.45 – 10.00 uur: iedereen weer in de klas, klassikaal chips eten met stokjes
- 10.15 uur: nabespreking, geleid door N. en L.
-

5 groepjes van 3 of 4 kinderen met een volwassen begeleider. Een groepje wordt begeleid door N. en L. samen.

Activiteit 1 **Zittend op een skippybal een gedichtje overschrijven op het bord, met je niet-schrijf-hand**	
Plaats: lokaal	Nodig: - skippybal, krijt - gedicht op a4
Evaluatie: **Zo voelt het als je iets graag goed wil doen, maar het lukt niet omdat je niet goed je evenwicht kunt bewaren of niet goed kunt steunen.** **Vraag: ging snel schrijven makkelijker, of juist langzamer? Ging je groot schrijven of juist klein? Hoe voelde het, werd je boos of geïrriteerd?**	

Activiteit 2 **Stippenpatroon zetten terwijl een ander af en toe zacht met een elastiekje aan je potlood trekt**	
Plaats: Op de gang, om de hoek	Nodig: - 2 stoelen en tafels - potloden - elastiekjes
Evaluatie: **Zo voelt het als ik netjes tussen de lijnen wil schrijven. Ik wil het wel graag netjes doen, maar het kost heel veel energie.** **Vraag: hoe voelde dat? Werd je boos of geïrriteerd?**	

Activiteit 3 **Een mop vertellen, terwijl een ander je afleidt door bij je oor lawaai te maken met een prop plastic.**	
Plaats: gang	Nodig: - plastic hoesjes
Evaluatie: **Zo voelt het als je wordt afgeleid door lawaai of geruis. Je kunt ook boos of geïrriteerd worden als het niet lukt om de opdracht te doen, terwijl je er wel je best voor doet. Je raakt in de war als je twee dingen tegelijk moet doen.** **Vraag: hoe vond je het?**	

Activiteit 4 **Puzzelstukjes uitknippen, de een houdt het blaadje vast (met één hand), de ander knipt (met één hand op de rug)**	
Plaats: aula	Nodig: - 20 puzzels - scharen
Evaluatie: **Hieraan kun je merken hoe het is als je handen niet altijd de goede richting op sturen en dat knippen heel zwaar kan zijn voor je motoriek.** **Vraag: hoe voelde het?**	

Activiteit 5 **Knoopjes dichtmaken, met werkhandschoenen aan**	
Plaats: koffiekamer	Nodig: - overhemden - werkhandschoenen
Evaluatie: **Iets wat voor iemand anders makkelijk is, gaat bij mij heel moeilijk. Als het zo moeilijk gaat, heb je er geen zin meer in.** **Vraag: hoe zou jij het oplossen als je dit altijd hebt als je knoopjes dicht moet**	

maken?

<u>Activiteit 6</u> **chips eten met stokjes - *hele klas in tweetallen***	
Plaats: - lokaal, plenair	Nodig: - 10 paar stokjes - 20 zakjes chips
Evaluatie: **Soms gaat iets heel onhandig, dan schiet iets uit mijn handen terwijl ik het helemaal niet wil. Het duurt erg lang en dan ga ik het liefste met mijn handen eten.** **Vraag: hoe voelde het? Werd je boos? Bleef je het proberen of heb je toch je handen gebruikt?**	

Evaluatie (na de pauze):

N. en L. lezen om de beurt een ‘moeilijkheid’ voor en vragen wie dat bij welke activiteit heeft ervaren. Ook stellen ze de vragen.

De jongens geven de beurt aan iemand die de vinger op steekt.

Bijlage 8 Evaluatie met de moeder van N.

Welke meerwaarde heeft het traject psycho-educatie gehad?
In hoeverre is de kennis van DCD en de kennis van hun eigen functioneren vergroot?
Ik denk dat de andere kinderen en de leerkracht meer begrip hebben gekregen voor DCD. Dat is fijn voor N. Het is ook goed geweest voor N. dat hij heeft moeten samenwerken met L. De herkenning is fijn. Zij hebben elkaar ook beter leren kennen en begrijpen. Het is ook fijn dat hij weer ervaart dat hij niet de enige is (hij weet dat wel) en dat ze heel verschillend zijn. Ook de leerkracht heeft weer dingen bijgeleerd, volgens mij. Ik heb ook met de moeder van L. gesproken. Opvallend was dat de jongens zo verschillend zijn.

Welk effect heeft het traject gehad, of zou het traject mogelijk in de toekomst kunnen hebben, op de vorming van het zelfbeeld?
N. vond het heel leuk om te doen. In hoeverre zijn zelfvertrouwen toeneemt, is sterk afhankelijk van de leerkracht. Bij deze leerkracht zit dat wel goed, maar bij wie zit hij volgend jaar?

Welke meerwaarde heeft het bijwonen en assisteren bij de spreekbeurt voor u gehad?
Ik vond het leuk om te horen hoe hij zelf over DCD vertelt. Ik vond het prettig en verrassend om met de moeder van L. te praten: we herkenden dingen van elkaar, maar de jongens zijn tegelijk ook heel verschillend.
Het ervaringscircuit was het meest sprekende onderdeel van de spreekbeurt. Het is goed voor het begrip van klasgenoten om zelf te ervaren hoe moeilijk sommige dingen zijn.

Bijlage 9 Evaluatie met de moeder van L.

Welke meerwaarde heeft het traject psycho-educatie gehad?
Het was heel leuk en goed, want andere kinderen beseffen denk ik nu wat het betekent om DCD te hebben. Ik heb dat zelf ook, ik vind het vaak moeilijk om aan anderen uit te leggen wat het betekent. Voor mijzelf was het ook weer goed om te ervaren. Ik weet dat ik ook wel eens geïrriteerd ben als hij wat om gooit bijv.

In hoeverre is de kennis van DCD en de kennis van hun eigen functioneren vergroot?
Het was goed dat hij eens meemaakte dat andere kinderen ook boos worden als iets niet of moeilijk lukt, zoals bv. bij het knippen.
Ik vond het heel knap hoe hij uitlegde wat DCD voor hem betekent. Hij gaat zichzelf misschien wat beter begrijpen.

Welk effect heeft het traject gehad, of zou het traject mogelijk in de toekomst kunnen hebben, op de vorming van het zelfbeeld?
Er was van de week een voorbeeld: hij zou een tent opzetten. Dat lukte niet direct. Normaal zou hij boos geworden zijn en het hebben opgegeven. Nu liep hij even weg en kwam weer terug en probeerde het nog eens. En het lukte. Het lijkt wel of hij handiger wordt.

Welke meerwaarde heeft het bijwonen en assisteren bij de spreekbeurt voor u gehad?
Er zijn ook dingen aan de orde geweest die ik nu toch weer beter begrijp.

Bijlage 10 Evaluatie van de leerkracht en van collega ergotherapeut

Evaluatie traject psycho-educatie en spreekbeurt N. en L. door de leerkracht.

Welke meerwaarde heeft het traject psycho-educatie gehad naar uw mening?
(In hoeverre is de kennis van DCD, dus hun zelfkennis, vergroot?)
Voor N.: Ik denk dat N. nu zijn DCD meer begrijpt en het beter accepteert
Voor L.: Een stukje zelfvertrouwen en eigenwaarde is beter geworden

Wat denkt u dat het effect is of kan worden op de vorming van een positief zelfbeeld/ vergroting van het zelfvertrouwen? Waaraan merk je dat of zou je dat merken?
N.: Meer voor zichzelf opkomen en zeggen wanneer hij iets niet leuk vindt
L.: Minder snel boos op zichzelf worden als iets niet lukt.

Welke meerwaarde heeft het voorbereiden en houden van de spreekbeurt gehad?
Voor N.: Hij voelt zich bijzonder en durft te vertellen over zijn moeilijkheden
Voor L.: Een stukje acceptatie van zijn DCD en dat niet alles hoeft te lukken
Voor uzelf: Zelf ook nieuwe informatie verkrijgen over DCD en zien dat de kinderen enthousiast zijn en het nu ook beter snappen
Voor de andere kinderen: Het ervaren van de moeilijkheden die kinderen met DCD hebben en dit kunnen koppelen aan activiteiten die in de klas plaatsvinden zoals handenarbeid, schrijven etc.

Welke meerwaarde heeft het gehad dat de moeders betrokken zijn geweest bij het traject en dat ze aanwezig waren en een rol hadden tijdens de spreekbeurt?
Ik denk dat het goed is voor de moeders omdat ze hun kind zelf zien vertellen over hun moeilijkheden en hoe de andere kinderen hier op reageren. Denk dat de moeders zelf ook veel hebben geleerd

Wat vond u het meest ‘sprekende’ en zinvolle onderdeel van het hele traject, inclusief de spreekbeurt?

Ik zelf vond het ervaringscircuit het zinvolst omdat dit voor alle kinderen nieuw was en dat ze zelf ervaren dat het niet altijd even makkelijk is als iets niet lukt en daardoor ook het gedrag van een medeleerling met DCD beter snappen.

Ik vond het een nuttig, leerzaam en goed traject voor de jongens, ouders, medeleerlingen en voor de leerkracht.

Evaluatie traject psycho-educatie en spreekbeurt N. en L. door een collega, ergotherapeut die assisteerde bij de spreekbeurt.

Welke meerwaarde heeft het traject psycho-educatie gehad naar jouw mening? (In hoeverre is de kennis van DCD, dus hun zelfkennis, vergroot?)
Voor beide jongens geldt dat zij in hun eigen woorden kunnen vertellen wat DCD voor hen betekent en wat zij in het dagelijks leven aan problemen tegenkomen. Ze kunnen zelf antwoord geven op vragen van leeftijdsgenoten, zonder aarzeling.

Wat denk jij dat het effect is of kan worden op de vorming van een positief zelfbeeld/ vergroting van het zelfvertrouwen? Waaraan merk je dat of zou je dat merken?
Beide jongens zijn door het vergrootte zelfinzicht bewuster geworden van hun mogelijkheden en beperkingen. Hebben dit ook verwoord tijdens de spreekbeurt en hebben hier denk ik in de toekomst baat bij als zij aan anderen 'moeten' uitleggen waarom zij iets niet zo goed kunnen.

Welke meerwaarde heeft het voorbereiden en houden van de spreekbeurt gehad?

Voor N. en L.:zelfinzicht vergroot
Ontzettend leuk om te horen hoe de jongens in hun eigen woorden hun DCD aan de groep uitleggen. Hieruit blijkt ook hoe zij het zelf ervaren en zien.
Voor de andere kinderen: meer begrip en inzicht in het 'anders' functioneren van de beide jongens

Welke meerwaarde heeft het gehad dat de moeders betrokken zijn geweest bij het traject en dat ze aanwezig waren en een rol hadden tijdens de spreekbeurt?
Ook bij de moeders kan ik me voorstellen dat er een vergroot inzicht is ontstaan in wat DCD inhoudt en betekent voor hun zonen. Het meedoen aan de spreekbeurt laat aan hen zien dat medeleerlingen nieuwsgierig en geïnteresseerd zijn geweest. Hun zoons inzicht hebben ontwikkeld in DCD. De moeders zijn waarschijnlijk erg trots en het heeft wellicht en bijdrage geleverd aan hun eigen verwerking.

Wat vond je het meest ‘sprekende’ en zinvolle onderdeel van het hele traject, inclusief de spreekbeurt?

Ik kan alleen spreken over de spreekbeurt zelf. Ik denk voor de jongens met name de hele voorbereiding van de spreekbeurt met uiteindelijk het resultaat dat de medeklasgenootjes de ervaringsopdrachten mogen doen.

Het belangrijkste vind ik eigenlijk dat de jongens zelf voor een groot deel de inhoud bepalen.